

PROVERBS

Proverbs ko den mu ikia sinar ko den. Proverbs mu bala tuku tuku, bare munan duap duap ko nanga ikia sinar awuso, nanga kasurso, ale nanga kiti guruguso, se ana te yawarakala nanimi ago бага se, Yawe bowa ningi la baganakko lage nangarso.

Proverbs ko den imi mu Yawe kote taiso. Se ana ikia sinar mu ago terong baganakko mu lage suanta mu, ana Yawe kuring bowa ningi baganak mu asele ana ikia sinar ko bala ago terong manakko.

Ikia sinar ko den imi suen biya mu Solomon batogam, se saki mu Hezekiah ko kari ilu biguwuman, se chapter ilagala nukum te mu Agur Lemuel ilak batagorman.

Den gira

¹ Batoga imi Israel nunga king Solomon, David ko namar, mu ko ikia sinar den ningi aniso.

² Den imi ikia sinar se bagara diram te ningo la bagara ko munan mu ka kausokko; nika ikia sinar awurok se den ko nunguning du biya mu ko ikiko.

³ Ale ikia ago la бага se munan diram la se ningo guyak la te bagerko.

⁴ Ale ikia ninguru me sinarara alo* wore

---

* **1:4:** Kariimet ikia ninguru me sinarara alo nunga munan: Proverbs 7:7; 8:5; 9:6; 14:15; 22:3; 27:12. Nuna ikia sinar am tamonko: Proverbs 9:4; 19:25; 21:11.

nunga kiti gurugok se me ngual kasik bagamonko;
ale kulak itiwik nunga kausok se ikia ago la te bagamonko.

⁵ Se ikia sinar ago mu agotala nunga sanguk, nunga kiti gurugok, ale nunga ikia kunasarukko.

⁶ Se nuna ikia sinar ko den se den pangan mu ko nunguning ko sinar amon ale ko ikimonko.

⁷ Yawe ko kua bowa ningi la bagara ko munan mu ikia sinar te ta ko lage kuring nunguning;

bare nusupuling aora biya alo mu ikia sinar ko den se diram bagara ko den mu mel yam ko betesan.†

Kari kulak node iluwa ko den

⁸ Aga namar, ni ka niet ko kiti guruga ko den ikiko, ale ka niam ko kausa den me biring tuiko.

⁹ Nononga den umu kitigat balayam yawara sipiling te tugu kam, se aking kulolo balayam degetak te tugukoyam anirukko.

¹⁰ Se aga namar, kari memek alo gemang kulukurmon mu me arungu kapeterko.

¹¹ Nuna balmon, “Nangarak tair se ana namanak yumuwa kari yam bo am monak se kueruk se

---

† **1:7:** Kariimet nusupuling aora biya alo nunga munan: Proverbs 1:7; 10:14,21; 12:15-16; 13:19; 15:5; 20:3; 24:7; 27:22.

- 12 am ngual kasik nunga maguwunak silatanak se
kua namamon ale
nungumik guang lilim ago mutim ningi kapa
nagumonko;
- 13 se nunga mel ningo ningo ginak ago tai nanga
kawam tugunakko;
- 14 buta se nangarak tair se mel ginak mu pagaru
nanimi tunakko,” mamon.
- 15 Bare aga namar, kari uwuta mu arungak me
soranko,
nika bagara ago kelemek bagerko;
- 16 mu awuk, nuna kilek memek
betemonko me nguangasan, am betesan;
ale kari momon se kuerukko mu am guyak la
betesan.
- 17 Ikiko! Inangnang bo karkiwuruk se ni
nu te ilupko dagarok bitar, mu te ilup i? Mena!
- 18 Uwutatala, kari uwuta mu ikia mena;
se nuna nongota nunga dagarok te sora-
monko wore bitawasan.
- 19 Buta se tere daong nana ko kari alo mu tere
daong ko munan te kuemonko.

Ikia Sinar mu imet bo iwita aiwoso

- 20 Ikia Sinar aiwoso;
nu lage tuang suen la te se,
kariimet ningi sor suen la te aiwoso;
- 21 nu diara guruga kuwim te se,
bolala awura kuwim te aiso ale balso:
- 22 “Nina kariimet ikia aora biya, nina
amaru ikia ngualara sowore bita talko?
Ale amaru den alel bita lagasan sumu bita talko?
Ale amaru ikia ningo me karo tusan mu karo
tualko?
- 23 Nina aninga den sokel karogo

ningarukasam mu iki karo tuman le mu,
aninga ikia ningo se aninga den ningo mu
ninga kausem le.

24 Ani agate tairalko ninga manarukasam,
bare nina nibiring aisukasan ale agiring me
karo tuikasan.

25 Nina aninga sangam den nibiring
tuman, ale den sokel ago ninga
manarukasam mu nede sisikaso.

26 Se ko moke, tom nina ikup arigal ale
ngualaral sipiral, mu ani nego ko gusirekko.

27 Tom ikup yaman mu daula biya bo
iwita ninga iluwok ale ninga
sarumurok se ko memek biya ninga irok,
mu ani ninga gusirekko.

28 “Nina saonga ko aningate airal, bare ani nigir-
ing me iluwekko;
nina ani ago ko loagaral, bare me agarkalko.

29 Mu awuk, nina ikia ningo me karo
tuman, ale Yawe bowa ningi bagaralko me
kueman.

30 Nina aninga sangam den nibiring
tuman, ale den sokel ago ninga
manarukasam mu nede sisikaso.

31 Buta se ninga betera kaora memek bita
karo lagaman mu ko nunguning kaparuk se gi
nalko.

32 Mu awuk, kariimet nunga ikia aora biya
mu nunga ikia memek nunga moruk se kue-
monko,
nunga ikia kawel nunga kulok ale nunga
maguwurokko.

33 Bare awiriya aninga den ikiok,

mu nu ikup yaman bo me taukko, yawarakala
 bagarukko;
 ale nu mel bo ta me ko nguangerukko.”

2

Ikia Sinar karogo bager; mu ningo la lagerko

- ¹ Aga namar, aninga den ka kausem mu
 ninguru ilukuawur ale gemang motam ningi
 bitarko.
- ² Ikia sinar ko den ko de gurugu se,
 ko ikia ningo ko ninguru iki gurugu se
 lagerko.
- ³ Nunguningta, ikia yumura kupu se
 ko nunguning ninguru ikiko nia se,
- ⁴ silver mel ali ningi ko loaga kam,
 agi manga mel kariimet kaluwu betera se ko
 loaga kam, loaga lagerko.*
- ⁵ Mu asele ni Yawe ko iki ale, nu bowa
 ningi bagara ko munan mu ninguru ko ikiko.
- ⁶ Mu awuk, Yawe ikia sinar nangarso;
 nu kota ikia ningo se ko nunguning ko duap.
- ⁷ Nu ikia sinar ningo umu kariimet munan diram
 karosan mu nungarso;
 nu nunga karem baga se,
- ⁸ nunga bagara aolak bitarso ale nunga sangarso.
- ⁹ Aga namar, ni uwuta bitar mu asele ka
 ikia sinararuk se ikia ningo diram te la aolak
 ilu se lagerko.
- ¹⁰ Se ikia sinar mu gemang motam ningi

---

* **2:4:** Ikia sinar kua tua: Proverbs 2; 4:1-9; 8; 9:10; 15:16; 23:23.

- kapa daigok, se ikia ningo mu kamin te yawarakala anirukko.
- 11 Sinar la bagara ko munan mu ka bituok se sinar karogo la aolak ilupko.
- 12 Ikia sinar mu ka sanguk se kariimet memek se munak diram me bala alo mu nomolak me karoko.
- 13 Nuna lage diram mu beteman ale tiromorom ningi aolak ilu se,
- 14 munan memek betemonko kua gilingisan, ale munan memek mu ko amilmilasan.
- 15 Nuna diram me aolak ilusan, ale nunga munan mu kawel karogo la.
- 16 Ikia sinar mu ka kiti gurugok se imet kari ilak diram me bagara mu ko kawel te se ko den welang te me dagulko.
- 17 Nu kulak la Kaem koma te ko kari ilak numi kuting iluwam mu mel yam ko beteram, ale ko kari beteram.
- 18 Nunguningta, imet umu ilak ko kawam te yumu namara mu, kuera mutim ningi aolak ilu nama kam.
- 19 Kari awiriya imet mu ilak yumu namasan mu, udagi bagara ningo ko lage te me pila tai gilingisan.
- 20 Buta se ni kari ningo diram alo mu nunga nomolak karo ale lage diram la mu te bagerko.
- 21 Mu awuk, kari munan ningo diram karo tusan, mu ali imi te bagamonko.
- 22 Bare kari munan memek betesan mu

ningam ningi sum memek bila warsan iwi-
tatala, Kaem nunga bila warukko.

3

Ikia Sinar mu daiga bagara yawara kisokko

- ¹ Aga namar, ani munan den ka kausem
mu pempem kamin te anirukko.
- ² Se ni karo tui mu ni ali imi te kam maiya
biya yawarakala lila karogo bagerko.
- ³ Saki alo kua nungaru se, ningo la
nongorak diram la bagara ko munan mu
ilukuawurko;
kulolo yawara iwita degetak tugum ale
gemang motam ningi bitarko.
- ⁴ Ni uwuta bitar mu Kaem gomang motam kisok,
se ali imi te betela kariimet agotala nika
kuemon se ni nip yawara toko.
- ⁵ Gemang motam lilim la Yawe te ira
sanamirko, keta ka ikia te me ira sanamirko;
- ⁶ munan suen la te mu nu giruwur se
nu ka lage suen la dingumurokko.
- ⁷ Keta nimi ikia sinar ago ma me baluko;*
munan memek biring tui ale Yawe kuring
bowa ningi la bagerko.
- ⁸ Se munan umu ka kimik lilim ko ikes
menawurok ale kimik sokel tuokko.

---

* **3:7:** Nanimi patawura ko munan: Proverbs 3:7; 6:17; 11:2;
13:10; 15:25; 16:18-19; 18:12; 21:4,24; 27:2; 29:1,23; 30:13,32.

- 9 Yawe manga mel ningo ningo kizam mu te nup
biya tui se,
ka inang ningo sang gi ale ago tuiko.
- 10 Munan umu te ka na inang te bolala
awura ko kuwim mu na inang karogo terong
mauk,
se ka waen mu biya tala kuring aratuk ale
kparurukko.
- 11 Aga namar, Yawe ni te giris meko
kiwem bo bu iwita kisok, agi den aora bo ka
manuk,
mu me ko gemang dagulok se biring tuiko, am
iki karo tuiko,
- 12 mu awuk, Yawe ko kariimet nunga kueso mu bu
nungarso,
kari namar ko kua nanuguso ale nukum tag-
iso iwita.
- 13 Kari awiriya ikia sinar kupuso ale
arigiso, ale ko nunguning ko ari ikiso, mu
amilmilarukko.
- 14 Mu awuk, ikia sinar mu silver se gold
kiaram, se ko manga motam mu kalel biya.
- 15 Ikia sinar mu manga diamond nunga
diara koma mu am kia saparam;
se anapeya mel ni ninguru ko kua
lagasam mu ikia sinar mu nunga kia saparam
tala.
- 16 Marak tom maiya biya bagara mu
noko kuting sengam te aniso,
se nup biya se mel ningo ningo ago

- bagara ko munan mu noko kuting ngas mu te aniso.†
- 17 Iki a sinar ko munan mu am ningo la suen biya, se ko bagara aolak lila ago se yawarakala.
- 18 Iki a sinar mu tam bo marak nangarso wore turan; awiriya ilukuawuso mu marak amilmil ago la bagarukko.
- 19 Iki a sinar umu te Yawe ali imi nungam, ale iki a sinar ko nunguning mu te taiti gomang lilim beteram.
- 20 Ale noko iki a biya mu te yu ali ningi basu arataso, se yu taiti nuwi ningi mu tuwik ko kaposo.
- 21 Aga namar, iki a sinar ko munan suen la mu ninguru ilukuawur ale kamili me ta saparukko.
- 22 Munan umu ni daiga bagara ningo kisok, ale kulolo yawara bo degetak te iwita anirukko.
- 23 Se ni apalagaya namar mu ningo la lagerko;
- 24 ale ka anira kuwim te taga anir, mu mel bo ko me nguangerko, yawarakala anirko.
- 25 Ikup tairatela arataso mu ko me nguangerko, ale kariimet memek alo ikup arigisan mu ni me ko nguangerko.
- 26 Mu awuk, Yawe ni kerak pingi baga se ka bituok se me dagulko.

---

† **3:16:** Hebrew alo nunga bala te mu iki a sinar mu imet bo iwita te balsan: Proverbs 8 se 9.

- 27 Awiriya mel ko tukunangaruk se ni
karogo bager, mu ni nu am sangaruko.
- 28 Ni mel ago agi mu, nu manaru ale
“Ukirok se asele kisekko,” ma me manaruko.
- 29 Nika singsang kerak bagasan mu ni
yumura la lage memek te me nunga bitarko,
mu awuk,
nuna ni me ka iki paguwusan.
- 30 Kari bo am ipi den te me atumko;
nu memek bo ni kimik te me beteram.
- 31 Ni kari daong alis te melmasak gisan
mu arik ale nomolak umu me karoko,
- 32 mu awuk, Yawe kariimet memek nunga
bagara aolak memek mu nunga biriruwuso
nunguningkiri;
bare nu kariimet nunga bagara aolak
diram mu noko tiran yawara ko nunga
beteso.
- 33 Yawe ko gomang memek mu kariimet
munan memek betesan mu nunga kawam
digo lilim awote kaposo;
bare noko marak ningo mu kariimet
munan diram betesan mu nunga kawam digo
lilim ningi kaposo.
- 34 Nu suwik sapara ko den bala ko
kariimet alo mu nu aguwaya nungumik
te bitirukko mu nukote ikup bo iwita mena;
bare kua kapara ko kariimet alo mu nu
gomang nungarso ale nunga sangarso.
- 35 Awiriya ikia sinar ago mu nup biya taukko;
bare nusupuling aora biya alo mu
dolomonko.

4

Ikia Sinar mu mel gira nunguningkiri

- ¹ Aga namarari alo, kiti guruga den ani
nenenga nenet balsam imi ikial ale ko nun-
guning talko.
- ² Den ani ninga manorsam mu
nunguningta, se ningamili me saparukko.
- ³ Ani gotektir la aga ayam ninguru aga
kuakaso; ani aga ait ayam nongorak
bagakasm,
- ⁴ se aga ait iwita aga manarukaso:
“Den ka manorsam imi gemang
motam lilim ningi bitar ale ilukuawur,
ale karo tui mu ni terong la bagerko.
- ⁵ Ikia sinar ilukuawur ale sinar la lagerko;
ananga den kamili me saparuk se lage kigilik
me karoko.
- ⁶ Ni ikia sinar me biring tuiko;
kua tui se nu ka bituok ale ka sinar taukko.
- ⁷ Mu awuk, ikia sinar mu mel biya nunguningkiri;
ka melmasak suen la ira kutuwur ale
kupu ale to ale ko sinarerko.
- ⁸ Ikia sinar ko kuar se nup biya kisokko,
to ale ilukuawur se nip ningo kisokko.
- ⁹ Nu mel yawara, kitigat balayam iwita, sipiling te
bitirukko.”
- ¹⁰ Aga namar, ananga den iki ale karo tui
ale te tom maiya biya ali imi te bagerko.
- ¹¹ Ani ikia sinar ko munan ka kasursam,
ale lage ningo te ka betesam;
- ¹² se te aolak ilup mu mel bo siwik me

siruwurok, se nagur mu mel bo me ka tali-parukko.

13 Ni kiti guruga ko den imi ilukuawur
ale ko sinar to, se daiga bagara ningo kisokko.

14 Ni kari memek nunga nomolak me
karo tui, ale munan betesan mu ni me bitarko.

15 Ni lage umu kia kapar ale me te aolak ilupko;
bita to ale lage bo kigilik te namarko.

16 Kari memek alo mu memek bo me
betemon mu, me ta taga animon ale nonoman
sapamonko;

kari bo memek te betemon mu asele,
taga animon ale animonko.

17 Nuna munan memek mu inang nokoyam
nasan,
ale kager daong mu yu nokoyam nasan.

18 Munan ningo diram kaora ko kariimet
alo nunga bagara aolak mu,
worem turomola basuso ale nikim
kaposo, nama kowarkalal eng am nikim
biyala kaposo iwitata.

19 Bare munan memek kaora ko kariimet
alo nunga bagara aolak mu,
sor tiromorom biya ningi бага kam;
se mel bo nunga taliparuk mu awuk ko ari
ikimonko? Mena.

20 Aga namar, degewa tagir ale
den balsam mu ninguru ikiko.

21 Ale gemang motam ningi bitar ale
ninguru ilukuawurko.

22 Mu awuk, ni umu te bagara aolak ningo

- arik, se nika kimik lilim ko kuera ikes mu menawurokko.
- 23 Mel gira nunguningkiri mu ni ka gemang motam ko sinar toko; mu awuk, borta nika bagara aolak suen la kiti guruguwoso.
- 24 Ni den kawel me ta baluko; ale den memek kiring te me aratukko.
- 25 Lage te namasam mu la arikuawu se ngual ngual me loagerko.
- 26 Tuang te aolak ilupko mu ko ninguru iki gurugu ale ningo mu la karo ale,
- 27 bola pala me nama tairko; kilek memek suen la biring tuiko.

5

Saman katagot ko sinar den

- 1 Aga namar, ikia sinar ko den balsam ewere ikiko, degewa gurugu ale ko sinarerko,
- 2 mu te ni sinar ago la бага se, kiring te ikia ningo ko den pempem aratukko.
- 3 Mu awuk, lage luan imet ko munak mu yaman nuam se welang karogo,
- 4 bare noko munak karo tuata mu, nukum te mel bo kiti seselak ago nana iwita, agi batir kore wuli koma sing sang ago ka moa kam.
- 5 Munan nu karowoso mu mutim ningi kua namar ko munan.
- 6 Nu bagara aolak ningo ko ikia me taso; noko aolak daeldel mu nu kota me ko ikiso.
- 7 Aga namar, ikiko; ani den ka manorsam mu betegen ko me bitarko.

- 8 Imet uwuta ko kawam kuringi me
namar, agi kumik duap te me dagiko.
- 9 Ni uwuta bitar mu ka mel ningo ningo waru
saparko;
ale nongomang magara ko kariimet
nuguting te tom maiya biya maga kuena
lagerko.
- 10 Se ka mel ningo ningo mu kariimet iwareng no
maguwumonko;
se ka ura kowar mu kari bo kigilik ko kawam
tugumokko.
- 11 Se kuera memek ka iluwok se kimik
sokelel wetang te aratuk se kuera ko tom ka
irok se nia kika lagerko.
- 12 Ale keta nimi manaru ale balu,
“Ani agata den ningo te ningo la
bagarikko aga kasurukasan wore me karo
tuem;
- 13 aga kausa se kiti guruga kari alo nuguring me
karo nungarem.
- 14 Buta se aitak ani kariimet biya
nomotam te dola magawasam,” meko.
- 15 Ni ka yu kuting ni keta te yu nasam
uwutatala, ni ka niwus kota diram ilak
bagerko.
- 16 Ka yu kuting mu anape ko gi ale
karogo nama ngual ngual waru karogo ger-
ageko?
- 17 Yu kuting mu nika, se nika diram,
bo iwareng ilak me nimi tui noko.
- 18 Ni ka imet ilak kulak te la ninimi giman
mu ko amilmiler, se nu neman taukko.

- 19 Nika niwus mu nika yawara, se mel balayam ningo bo iwita;
nu nika kueso, se ni nu ko kuar se nu neman taukko.
- 20 Se aga namar, ni anape ko kari bo ko imet kowom karo se lagerko?
Ale anape ko lage luan imet nika imet iwita ilukuawu lagerko?
- 21 Ikiko! Kari ko munan suen la mu Yawe ari saposo; ale ko namara taira suen la mu ko iki saposo.
- 22 Kari ikia memek bita lagoso,
mu kota ko ikia memek mu dagarok iwita nu kutiso ale taliposo.
- 23 Kari uwuta kota ko bagara aolak me bitarso, ale ko munan umu te nguala sipa laga mutim ningi kua namoso.

6

Munan saki Yawe me ko kueso nunguning

- 1 Aga namar, kari bo ni ninguru me ko ikia, bare bo kote dinau beteram,
se ni balem kari mu sangaru ale ko dinau koma kutuwurko balem,
- 2 mu ni keta nimi nu kuting te talipara ningi beteram.
- 3 Aga namar, ni paguwurem ale uwuta beteram agi mu, ani balsam imi karo tui ale iwita bitarko:
am tairatela kari ni sangaruko balem umu kote namar ale, kua kapa se, isaru se,
den ni ilak kalem mu kutuwurok ale menawurokko.

- 4 Ni anir ale ukirok se bares kote
namarko me kimi bitarko, mena.
- 5 Buruk diwang dagarok gulia saposo ale
naguso iwita, kote pasak ala namar ale nimi
gulia toko.
- 6 Ni gagor kari, madidir kiwem betesan
owore arik ale ka ikia sinar arukko!
- 7 Nuna kariimet bo guguna me nungarso,
- 8 bare nuna amaruya inang mena ko tom
mu nuna ikisan, ale inang bolala awu
gilingisan.
- 9 Ni tuawun kari, ni amaru te anira geraga sowore
bitarko?
Kua anira sowore amaru bitar ale baresko?
- 10 Ni motam kilikilok ma katir la, aking anira katir
la,
kiting patutumura ale nimi ira barutuwura
katir la ko munan umu te,
- 11 ni kari kimik mel mena lagerko, tere kari ka
melmasak gi karogo nama sapara iwita
lagerko.*
- 12 Kari memek mu den kawel munaka munaka
geragoso.
- 13 Nu den kawel nika manaru se mu,
nu ko bo motam kui te agi kuting te ira itu-
wokko.
- 14 Noko gomang motam ningi mu ikia
memek bitirukko iki guruguwoso;

---

* **6:11:** Ura kowar tata se gagor ko kilek: Proverbs 6:6-11;
10:4-5,26; 12:11,24,27; 13:4; 14:23; 15:19; 18:9; 19:15,24; 20:4,13;
21:25; 22:13; 24:30-34; 26:13-16; 28:19; 2 Thessalonians 3:6-12.

nu apareyate namoso mu ikup arataso.

¹⁵ Buta se nu tairate ikup memek arigokko,
se lage bo aking te ningo arigokko mu mena.

¹⁶ Munan 6 agi 7 imi se saki saki karogo,
imitang Yawe me ko kueso nunguningkiri:

¹⁷ nanimi patawura ko munan,

den kawel bala ko munan,

kari mora se kuera ko munan,

¹⁸ ikia memek iki gurugu lagara ko munan,
guyak la memek betera ko nagu namara ko
munan,

¹⁹ den kawel te bo atumu saonga ko munan,
launuria bagara suanta nunga kula se nun-
umi nongomang maguwura ko munan;
munan imitang se saki saki karogo imitang
Yawe me ko kueso nunguningkiri.

Bo ko imet ilak tere daong nana ko sinar den

²⁰ Aga namar, ni ka niet ko den ilukuawur
ale niam ko kausa den agotala karo tuiko.

²¹ Nononga den umu gemang motam ningi bitar
ale
bala yawara iwita degetak tugum se pempem
anirukko.

²² Nika bagara aolak te ka kiti gurugokko, ka anira
te ka sinar taukko,
se aniwa bares mu kerak munakarukko.

²³ Mu awuk, nononga den mu nika galep iwita,
se nunga kausa mu nikingang kisok ale ka
bagara aolak te ka memek ka kausok ale
ningo ko lage te ka bitirukko.

²⁴ Nononga den mu ka sanguk se bo ko imet ko
kawel te me dagulko,

ale lage luan imet ko den welang me ikiko.

- 25 Ni noko kumik koma motam balayam
mu ko me motam barasukko;
ale ko motam ko me dagulko.
- 26 Mu awuk, ni lage luan imet ilak anir,
mu ni ka ariga mu mel yam bo iwita;
se bo ko imet ilak anira mu kua namara ko lage te
ka beteso.
- 27-28 Ni tam giturum ko kaok kaniwara mu am
yasir i?
Agi ni tama kurugu kaok kaniwara mu awote
aolak ilup i?
Mena. Mu ni kokosa se siwik turupurok ale
yoparukko.
- 29 Uwutatala, ni kari bo ko nuwus yasir, mu ni me
namarko,
ni kurakor kuring nagurem.
- 30 Kari bo na ko kueruk ale inang tere
nauk, mu ko ikup mu katir buta nuam.
- 31 Nuna ilumon mu, nu tom 7 ko mel koma am
diarukko,
agi ko kawam te ko melmasak am
gimonko, mu terong, mel bo mena.
- 32 Bare awiriya imet kuari ago mu ilak tere
naso, mu nu kumik ikia sinar mena nungun-
ingkiri;
nu kota numi maguwuso.
- 33 Nuna moa maguwumon ale dolara
tumon, se pempem dola se lagarukko.

- 34 Imet uwuta mu ko kuari mu gomang maga kaparuk se koma bitirukko mu ikia gira awom me ta taukko.
- 35 Se ikup mu ko diara manga aromemek te ta diamonko balmon, bare nu me ta taukko.

7

Ikia Sinar ko den ningo, se saman katagot imet ko den kawel

- ¹ Aga namar, aninga den imi ilukuawur ale nika mel ningo bo iwita ko iki se lagerko.
- ² Aninga munan den karo tui mu ni te terong la lagerko; nika motam mu mel aromemek se ni ninguru ko sinar tasam iwitatala, aninga den ko ninguru sinar toko.
- ³ Den mu gemang motam ningi bitar, ale kiting sengan te ilupko.
- ⁴ Ikia sinar se ko nunguning mu nika koras agi ka yawara bo iwita ninguru ko kuarko.
- ⁵ Nuna nika bitarmon se lage luan imet agi, kari bo ko imet nunga den welang te me dagulko.
- ⁶ Ani kawam ko kuring gotek te marir tasan mu te loagawa,
- ⁷ kari kulak sang nungarkem, ale nunga ningi bo borara biya, ningo memek kaura tutera mena, mu arigem.
- ⁸ Nu aolak iluwam ale lage tuang imet bo ko kawam duap te namara umu kaoram.
- ⁹ Mu bainga ningi, sor tirom batagam taiwaram se.
- ¹⁰ Se imet umu lage luan imet ko munan te numi nungam,

- ale den aguwaya te gomang kulukokko mu iki se kote aratam.
- 11 Imet umu numi ira mena, palalak imet,
kawam te me dagi kulukuso,
- 12 aitak la tuang suen la te, aitak la diara guruga
kuwim te,
aitak la sor suen la te kari ko loaga gurugu
geragawara.
- 13 Nu kari kulak mu iluwam yasaram ale
kol misikiram, ale diram la maonam ale mam:
- 14 “Ani aitakta diram mel ningo bo te
tama bita tuem, ale ko nukum giem
karogo tai kawam te awurem se aniso.
- 15 Se tairam nika loaga gurugu laga asele aitak
karkem!
- 16 Aninga anira kuwim mu guang bala
yawara karogo, Egypt tairam, wore te muru
nunguru beteram,
- 17 ale mel siring yawara yawara, myrrh,
aloes, se cinnamon, mu awote warem se
aniso.
- 18 Tair se namanak ale tirom awote ani se
kola gusi se laganak la ukirokko.
- 19 Aninga agari kawam te me bagoso;
nu awar biya nunguningkiri namaram.
- 20 Nu manga biya giam ale ago namaram,
ewere te se nu tairate me tairukko,
sige imi nukum te asele tairukko.”
- 21 Nu ko gomang kuluka den mu, se ko
den welang yawara umu te kari gomang
kuluku lage memek te beteram.

22 Se kari kulak mu tairatela kowom karo ilak namaram;
 nu bulmakau mora se kuerukko tagi ilak nama kam namaram;
 ale buruk dagarok ko me ikia, am ngual kasik nagu nama te sorara
 23 se gatu te gangarukam iwita namaram;
 ale aking inangnang binga nama kalilok te sora kam namaram.
 Kari kulak imi nu kua namarukko lage te namakaso, bare nu kota me ari ko ikikaso.

24 Se aga namar, aninga den imi ninguru iki ale karo tuiko!
 25 Imet uwuta mu ko kiwem me gemang tui ale karo tuiko.
 26 Mu awuk, imet umu kari suen biya nunga maguwuram se kapa maga sapaman.
 27 Noko kawam mu kuera mutim ko korang iwita, ningi kasu nagu nama kua namarko.

8

Ikia Sinar aiwoso

1 Ikialko! Ikia Sinar aiwoso;
 nina ninguru ko ikialko aiwoso.
 2 Nu lage luan te, kualala ko бага se aiwoso, lage sorang numi iluwa te aiwoso,
 3 wonong ko lage motam beta ko бага se sail karogo balso:
 4 “O kariimet, nina suen la aninga aira nengete betesam;
 ali lilim la ko kariimet, ani ninga arusam.
 5 Nina kariimet me sinarara mu sinararalko;

- nina kariimet ikia aora biya mu, ninga ikia
sinararukko.
- ⁶ Ikialko, ani den ningo ninga manikko;
ani den diram la balsam.
- ⁷ Aninga agiring te den nunguning la balsam;
ani den kawel bo agiring te me arataso.
- ⁸ Den angamili te arataso mu am diram la,
bo paguwukam mena.
- ⁹ Kariimet ikia sinar ago mu ko ikisan mu
diram la se kumik paguwura bo mena.
- ¹⁰ Buta se aninga kiti guruga den
ilukuawural ale silver nibiring tualko,
ikia ningo ilukuawural ale gold nibiring tualko,
- ¹¹ mu awuk, ikia sinar mu manga
diamond nunga diara koma mu am kia
saparam,
se anapeya mel ni ninguru ko kuesam mu ikia
sinar nunga kia saparam.
- ¹² “Ani Ikia Sinar; ani tutera ningo mu ilak
bagasam;
ikia ningo se sinar la bagara mu aninga ningi
aniso.
- ¹³ Kariimet Yawe bowa ningi bagasan, mu
nuna ikia memek suen la mesan ale nubiring
tusan;
ani nusupuling lagara ko munan se
nunumi patawura ko munan mu mesam;
ale kilek memek betera se den kawel bala mu
ani mesam tala.
- ¹⁴ Sangam den se kiti guruga ko den
yawara mu aninga ningi aniso,
se ikia yumura ko nunguning,
se sokel agotala.

- 15 King alo se ali sor supuling alo mu ani
te nunga ali terong la bitarsan,
ale munan ningo diram la kalosan;
- 16 kari bibiya nunup ago mu ani te ali imi terong
la bitarsan.*
- 17 “Kariimet aninga kuesan, mu ani betela nunga
kuesam;
ale aninga kupusan, mu ani agarkasan.
- 18 Kariimet ani te mel suen biya gemasan ale
nunup biya kaposo;
ale ani te daiga bagara ningo diram te dagi
baga lagan.
- 19 Aninga ningo kariimet nungarsam mu
gold se silver ningo kia saparam.
- 20 Ani munan ningo diram la te laga se,
21 kariimet aga kuesan mu mel ningo
ningo nungarsam se karogo terong masan.
- 22 “Ani Yawe ko, se tom nu taiti ali mel
suen la me nungurukaso la, ani noko ningi
bagakasan.
- 23 Nu kumik duap se kopa mena iwitala,
ani noko ningi angimik duap se kopa
mena bagerem se mel suen biya udagi
arata.
- 24 Gagi se yu me arata tom te,
25 duruk bibiya se motongar gotektek kuwim me
ta ta la,
26 nu ali se tammanga mel awote mu me
nungam la, ani noko ningi bagerem.

---

* **8:16:** King se ali sor supuling alo nunga den: Proverbs 8:15-16;
14:28,35; 16:10-15; 19:12; 20:2,8,26,28; 21:1; 22:11,29; 24:21-22;
25:2-6; 30:22,28,31.

- 27 Ani bagerem se nu taiti gomang nungam,
ale taiti tagi ago kapa gagi karogo numi kuting
iluwam;
- 28 ale taiti nuwi taiti gomang te awuram,
ale yu ali ningi nungam;
- 29 ale gagi ko tom bita bita karogo
namaram ale ali me mituwurokko balam;
ale ali ko nukuri awu awu karogo namaram.
- 30 Nu ani noko ikia sinar te mel suen la imi nungu-
ruwakaso,
ale pempem ago ko amilmil kelagakaso;
se ani noko ningi betela amilmilakasam,
- 31 ale ali mel se kariimet suen la nunga nungam
mu ko ninguru amilmilakasam.
- 32 “Se aga kuriang alo, aninga den ninguru ikialko;
ani balsam turan beteral, mu amilmilaralko.
- 33 Aninga karo tua ko den ikial ale ikia sinar ago
bagaralko;
me nibiring tualko.
- 34 Awiriya pempem taiso aningate den
ikiso ale karo tuso, mu amilmilarukko.
- 35 Mu awuk, awiriya aninga kupuso ale
agarkoso, mu nu bagara ningo arigiso,
ale Yawe motam te ningo la lagoso.
- 36 Bare awiriya ani ago ko doleng
saposo, mu kota numi maguwuso;
kariimet ani ago ko me negesan mu kua na-
mara ko lage ko kuesan.”

9

Ikia Sinar se Ikia Ngualara aiwasan

- ¹ Ikia Sinar ko kawam yawara kaolam,

ale ngatalek 7 bala ago kisiram mu
kawam koma ko bangaru ago namaram.

² Nu na ningo ningo nungam, ale waen
gurugu beteram, ale na inang te awura ko
kuwim mu nunguru beteram.

³ Nu ko ura imet itiwik alo den nungaram
se namaman, se nu duruk dopang te kualala
sanamaram ale aiwoso:

⁴ “Nina kariimet ikia sinar ko tukunangasan mu
tairalko!”

Nu kariimet nunga ikia aora biya mu nunga man-
arso,

⁵ “Tairal ale na inang se yu waen nunguru
beterem ewere nalko.

⁶ Bagara ngualara sumu beteral ale ikia ago la
bagaralko,
mu asele nina bagara aolak ningo arigalko,”
maso.

⁷ Ikia sinar suwik sapara ko kari agi,
memek betera ko kari mu ko memek
mu kasuruko mu, ni ko sinar to se ko;
mu awuk, nu koma ko den memek ka
manukko.*

⁸ Buta se ikia sinar suwik sapara ko kari, ko
memek me manaruko;
ni manaru mu kerak dun kopa iluwokko;
bare ikia sinar ko kari, ko paguwura kasuru mu
nu amilmilarukko.

⁹ Mu awuk, kari ikia sinar ago mu kiti
gurugusam, mu eng am nu ningo nuam ko
arataso;

---

* **9:7:** Suwik sapara ko munan: Psalm 1:1; Proverbs 3:34; 8:36;
9:7-8,12; 11:12; 14:9; 15:12; 17:5; 19:28-29; 22:10; 24:9; 29:8; 30:17.

uwutatala, ningo diram betera ko kari mu ikia
ningo kasursam,
mu ni noko ikia ningo mu kunasi tusam.

10 Yawe ko kua bowa ningi la bagara ko
munan mu ikia sinar te ta ko lage kuring;
Kaem Laili mu ko ninguru iki, mu ni ikia
sinar ko nunguning karogo terong meko.

11 Ikia sinar ilukuawur, mu ni tom maiya
biya, yia suen biya ali imi te bagerko.

12 Ni ikia sinar karogo, mu ikia sinar mu koma
ningo kisokko;
bare ni ikia sinar suwik sapar, mu ni
keta nimi ikup ningi betesam.

13 Ikia Ngualara mu imet bo numi ira mena, kur-
ing nirung gurum;
ikia ningo bo nukote me aniso.

14 Nu noko kawam kuring ko daigam, ale
kualala biya baga se loagaram se wonong te
kaparam

15 se kariimet lage karo nama taiwasan mu aiso
ale nunga manarso:

16 “Nina kariimet ninga ikia me sinar aso,
mu aninga kawam te tairalko.”

Ale kariimet nunga ikia aora biya mu nunga ma-
narso:

17 “Yu tere te gisan ale nasan mu ko na yawara
nunguningkiri;
inang tere te gisan ale yumura la nasan mu
yaman nuam!” maso.

18 Noko kawam mu, te kua namara ko
kawam, bare kariimet me ko ikisan;

se kariimet noko kawam te giriman
 namaman, mu aita kueman ale mutim ningi
 anisan.

10

Solomon ko proverb sang

¹ Imi Solomon ko ikia sinar ko den:*

Kuriang ikia sinar karogo mu, nuet gomang
 motam amilmil tuso;
 bare supuling lagara ko kuriang mu, nuam go-
 mang motam batagarso.

² Munan memek te mel ningo ningo gia
 mu kumik ningo bo mena;
 bare munan ningo diram mu memek ko lage te ka
 bataguru taukko.

³ Yawe kariimet ningo diram mu
 nungarkiwoso se inang ko me kuesan;
 bare memek betera ko kariimet mu nu
 nongoma siruwuso se mel ko kuesan mu me
 gisan.

⁴ Gagor ko munan te kimik mel mena lagerko;
 bare ura kowar ko munan te mu mel ago lagerko.

⁵ Kari sinar mu inang gia kam te na inang gi bolala
 awuso;
 bare awiriya na inang gia kam te ani
 geraga lagoso mu kota numi dolara tuso.

---

* **10:1:** Solomon ko ikia sinar ko den mu chapter 10:1 nama 22:16
 mu te aniso.

⁶ Kariimet munan diram karo lagasan,
mu marak ningo tuwik musiring
kapakoyam nungumik kualo kaposo;
bare kariimet memek nuguring te mu kager ko
den aratu lagoso.

⁷ Kariimet ningo diram mu kuesan
mu nunga munan ningo mu mel yawara bo
iwita ani lagoso;
bare kariimet memek alo kuesan
mu nunga nunup mena namoso.

⁸ Kariimet ikia sinar ago, mu amilmil te iki karo
tusan;
bare awiriya munak ngualara kuring te aratu
lagoso mu maga namoso.

⁹ Kari ko ikia, ko gomang motam se
aolak ko sinar to lagoso, mu sokel ago la
lagoso;
bare awiriya ikia memek karo lagoso, mu me
yumuso.

¹⁰ Awiriya memek ereso ale te
kaluwurokko motam kui parang maso, mu
ikup tagiso;
bare kari mel memek wetang saposo, mu bagara
ningo lila sokel tuso.†

¹¹ Kariimet ningo diram mu ko kuring mu
tam bo marak nangarso wore turan;

---

† **10:10:** Bala bo mu iwita: “Bare awiriya munak ngualara kuring
te aratu lagoso mu maga namoso.”

bare kariimet memek nuguring te mu, kager ko den aratu lagoso.

12 Nanimi ko me kuera ko munan mu ikup duap duap tagiso;
bare nanimi ko kuera ko munan mu memek suen la ko sokel karogo kaposo.

13 Kariimet sinar mu nuguring te ikia sinar ko den arataso;
bare awiriya sinar mena mu bu taukko.

14 Kari ikia sinar ago, mu ikia ningo ningo ilu biguwuso;
bare awiriya sinar mena mu munak te ikup tagiso.‡

15 Kari kumik mel ago mu ko mel ningo ningo mu nu bituokko;§
bare kari kumik mel mena mu awuk saonga taukko?

16 Kari ningo diram, ko bagara aolak ningo mu ko koma, bagara ningo arigiso;
bare kari memek, ko kilek memek mu ko koma, ikup memek arigiso.

17 Awiriya ko memek ko kausa den ningo ilukuawuso, mu bagara ningo ko lage arigiso;
bare awiriya ko memek ko kausa den

---

‡ 10:14: James 3:13-18 ago arikko. § 10:15: Nangimik mel ago bagara ko munan: Proverbs 10:15; 13:7-8,11; 14:20-21,31; 18:11,23; 19:4,7,17; 21:13,17; 22:1-2,7,16,22-23; 23:4-5; 28:6,11,20,22; 30:8-9.

buring tuso, mu lage memek karoso.

18 Awiriya gomang ningi la bo ko me
kueso bare kuring guang te den ningo ilak
balso, mu kawel kari;
se awiriya saki alo nubiring ko balu balu
geragoso, mu nu kari borara.

19 Munak tawun biya bala ningi mu memek
arataso;
bare awiriya ko munak ko sinar taso, mu nu
sinar kari.

20 Kari ningo diram ko munak mu silver ningo
iwita;
bare kari memek ko gomang motam mu ningi mel
ningo bo me aniso.

21 Kari ningo diram ko den mu inang
ningo iwita, kariimet suen biya nunga san-
garso;
bare kari supuling aora biya mu kumik
ikia ningo bo mena se kua namoso.

22 Yawe ko marak mu yawarakala se mel ningo
ningo nangarso;
se memek bo ningi nanga maguwurokko me
aniso, mena.

23 Kari ngualara mu memek bitirukko mu amilmil
te la beteso;
bare kari sinar mu ikia sinar ko munan bitirukko
ninguru amilmiloso.

24 Kari memek mu mel memek nu me ko

kueso ale nguangawoso mu tairuk
maguwurokko;
bare kari ningo diram mu mel ningo
gomang motam te aniso mu taukko.

²⁵ Tuwik lom kaparuk mu kariimet
memek nunga sarumu warukko;
bare kariimet ningo diram mu aora biya baga-
monko.

²⁶ We barare nasam se kere birigiso,
se tama bur motam kaiso se motam yu kaposo
iwita,
kari gagor ura te bitar mu, nu uwutata gemang
yaman tuokko.

²⁷ Yawe kuring bowa ningi bagara ko
munan te, ali imi te tom maiya biya bagasan;
bare kari memek alo mu, nunga ali imi
te bagara ko tom mu batagam, tukunangta.

²⁸ Kariimet ningo diram mu, mel ko kimi
bitawasan mu arigimon ale ago amilmilam-
onko;
bare kariimet memek alo mu, mel ningo
nuam me arigimonko, am ipi kimi bita laga-
monko.

²⁹ Kariimet ningo diram mu, Yawe ko
munan bowa ningi baga se te ningo la la-
gasan;
bare kariimet memek alo mu, noko
munan ningo umu bowa ningi memek arigi-
monko.

³⁰ Kariimet ningo diram mu nukuri yager
ago se nunga baruka ko me terong;
bare kariimet memek alo mu ali te me baga-
monko.

³¹ Kari ningo diram kuring te ikia sinar ko den
arataso;
bare awiriya kuring ningi den memek
arataso mu memek tauk ale kuring sisirokko.

³² Kariimet ningo diram mu anapeya
balukko mu ko iki se balso;
bare kariimet memek nunga den mu am
kawel la se kariimet nunga maguwuso.

11

*Kari ningo diram se kari memek nunga bala
sang*

¹ Kariimet skel ko nuamur sang
gurugusan se mel ko ikup diram me
balso, mu Yawe munan umu me ko kueso nungun-
ingkiri;
bare nu kariimet mel ko ikup ko tom
diram la balsan mu nunga amilmiloso.

² Nanimi patawura ko munan taiso mu, buring ko
dolara taiso; bare nanimi karogo kapara ko
munan mu ikia sinar nangarso.*

³ Kawel mena diram la bagara ko munan
mu, kariimet ningo nunga kiti guruguso;

---

* **11:2:** Nanimi karogo kapara ko munan: Proverbs 3:34; 10:8;
13:10; 16:9; 17:10; 22:4; 29:23.

bare kawel munan mu, kariimet ikia
suanta la me kaora mu nunga maguwuso.

⁴ Mel ningo ningo ago bagara ko munan
mu, tom memek ningi me ka sangukko;
bare ningo diram la bagara ko munan mu,
maga namara ko lage te ka bataguru taukko.

⁵ Kariimet nungumik den mena alo mu,
nunga munan ningo diram mu lage ningo
nunga kasurso;
bare kariimet memek mu nongota nunga memek
nunga maguwuso.

⁶ Diram la bagara ko kariimet alo mu,
nunga munan ningo diram mu nunga san-
garu taso;
bare ikia suanta la me kaora alo mu,
nunga ikia memek mu nunga taliposo.

⁷ Tom kari memek bo kueso, mu mel
taukko ko gomang ikia bita lagoso mu mena
namoso;
anapeya taukko ko sail tagi lagaram mu ta
mena.†

⁸ Kari ningo diram mu ikup kam ningi saonga
taso;
bare ikup mu geragoso kari memek mu
maguwuso.

⁹ Kaem ko me kuruwa ko kari mu, ko
munak memek mu te ko saki alo nunga
maguwuso;

---

† 11:7: Psalm 49 ago arikko.

bare kari ningo diram mu ikia ningo te numi
bataguru taso.

¹⁰ Tom kariimet ningo diram mu mel
betesan se ningo la arataso, mu wonong lilim
la amilmilasan;
se tom kariimet memek alo kua gilingisan,
uwutatala kariimet aisan ale nuguting
mosan.

¹¹ Kariimet ningo nuam wonong bo te
bagasan, mu wonong mu nup yawara taso;
bare kariimet memek wonong bo te
bagasan, mu nunga bala memek te wonong
mu ko nup magoso.

¹² Awiriya ko bo doleng sapara den manarso mu
nu kari ngualara;
bare kari ikia nunguning ago mu uwuta me
bitirukko.

¹³ Munak gi ago geraga ko munan te den yumura
pagorsan;†
bare kari gomang motam ko sinar taso,
mu mel me bala ko mu me wetang te balso.

¹⁴ Kari supuling alo wosagam me kiti
guruguwomon, mu kariimet memek
tamonko;
bare kari supuling wosagam ninguru
kiti guruguwomon, mu kariimet yawarakala
bagamonko.

---

† **11:13:** Saki alo nubiring ko den bala: Proverbs 10:18-19; 11:13;
16:28; 18:8; 26:20.

15 Bo saonga ale ko dinau bo kote
 beteram umu kutuwura ko bala ni me baluko,
 mu awuk,
 ni keta nimi ikup ningi betesam;
 kari munan umu biriruwuso,
 mu nu ningo la lagoso.

16 Imet gomang motam ningo se welang
 ago, mu kariimet nup biya tusan;
 bare kari darangara alis munumuning te
 mel ningo ningo giso, mu kumik nup mena.

17 Kari gomang motam ningo se welang
 ago mu ningo la lagoso;
 bare ining singi alis daong ko kari mu
 ikup tagi kota kumik te beteso. §

18 Kari memek mu ko ura koma mel
 nunguning taso i maso, bare mena,
 ko ura koma mu dora se kawel;
 bare kari munan ningo diram bita lagoso,
 mu ko koma mel nunguning taso.*

19 Kari munan ningo diram ko sail tagiso,
 mu bagara ningo arigiso;
 bare kari munan memek karo tui lagoso,
 mu kua namara ko lage te namoso.

20 Kariimet ikia memek tom suen biya to
 lagasan, mu Yawe me nunga kueso;

---

§ 11:17: Ining singi alis daong ko munan: Proverbs 11:17; 15:18;
 17:1,19; 20:3; 21:9,19; 22:10; 25:24; 26:20-21; 27:15; 28:25; 29:22;
 Galatians 5:15. * 11:18: 2 Corinthians 9:6; Galatians 6:9-10;
 James 3:18 ago arikko.

bare kariimet diram la lagasan,
mu Yawe nunga amilmiloso.

21 Ninguru ikialko: memek betera ko
kariimet alo mu me ipi namamonkowo,
nunga memek koma tamonko;
bare kariimet ningo diram mu ikup mena,
ningo la namamonko.

22 Gold ring balayam yawara buruk
kuamuru tuguma mu me terong;
se imet koma motam balayam yawara,
wore munan memek beteso, mu me terong
tala.

23 Kariimet munan ningo la ko kua
lagasan, mu bagara ningo arigimonko;
bare kariimet kilek ikia memek ko kua
lagasan, mu Yawe ko gomang magara arigi-
monko.

24 Kari amilmil te ko melmasak kariimet
sang nungarso guruguso mu, me ta
tukunangaso, bo bo karogo am giwoso;†
bare kari ko melmasak ko dogotak
soroso, mu nama eng am kumik mel mena ko
arataso.

25 Amilmil te kariimet mel nungara ko
kari mu pempem mel karogo la lagarukko;
awiriya kariimet sang yu te nunga

---

† 11:24: Kariimet kituwura alo nunga saonga: Proverbs 11:24-26;
14:31; 19:17; 22:9; 28:27.

sangarso, mu ko koma nu betela yu te sangarmonko.

26 Kari ko na inang guramoso mu,
kariimet kumik ko bala memek balu
gilingisan;
bare kari kuting urukuso se kote na
inang diasan mu, bala ningo kumik ko balsan.

27 Awiriya munan ningo karo tui lagoso,
mu nuna koma munan ningo kote betemonko;
bare awiriya munan memek bita karo
lagoso, mu koma munan memek arigiso.

28 Awiriya ko mel ningo ningo te ira
sanamoso mu dagulokko;
bare kari ningo diram mu, tam gawa
maramarak iwita marak bagarukko.

29 Kari ikup memek tagi ko imet kuriang
nungumik te beteso, mu mel ningo bo me
taso;
ikia sinar mena alo mu, kari ikia sinar
ago mu nunga dungan kari bagamonko.

30 Munan ningo diram ko nunguning mu
tam marak nangarso wore turan;
awiriya kariimet saki lage ningo te nunga
awuso, mu nu ikia sinar kari.

31 Kariimet ningo diram alo nunga munan koma
ali imi te tasan.
Se awuk? Kariimet memek Kaem

nubiring tusan mu nunga munan koma me
tamonko e?

12

Nade iluwa ko bala saki

¹ Awiriya due iluwa ko den ko amilmiloso, mu ikia
ningo karogo gek maso;
bare awiriya due iluwa ko den mu dulurso, mu nu
kari ngualara.

² Yawe kari ningo mu ko kueso;
bare nu kawel kari mu memek te nunga
beteso.

³ Nukuri betera ale gek am daiga bagara
ko munan mu kilek memek ningi me arataso
ale taiso, mena;
bare kari ningo diram bitawoso mu ni me baruku
sapar i.

⁴ Kiwem ningo betera ko imet mu ko
kiwem mu te kuari nup yawara taso; *
bare imet ko kiwem memek mu ko kiwem
umu kuera memek bo iwita, kuari kumik sail
menawuso.

⁵ Kari ningo diram mu awiriya kote
anapeya ningo bitirukko balso mu diram la
beteso;
bare kari memek nunga bala mu am kawel la.

---

* **12:4:** Imet nunga den: Proverbs 12:4; 18:22; 19:13-14; 21:9,19;
25:24; 31:10-31.

6 Kari memek ko den mu kari te iluwa ko dagarok iwita;
bare kari ningo kuring te den arataso mu kari bataguru taso.†

7 Kariimet memek mu ikup arigisan ale maga namasan;
bare kari ningo mu ko kawam digo lilim karogo sokel karogo la lagoso.

8 Kari ikia sinar ago mu nup biya taso;
bare kari ko ikia daeldel pukakung mu mel yam ko betesan.

9 Munan nunguning mu iwita:
kari kituwura ko бага se ke kimik ko ura bitar mu terong;
bare kimik mel mena wore nimi kaluwura ale mel suen biya ago iwita бага se inang ko kua lagara mu munan kawel.

10 Munan diram ko kari mu ko buruk kausik mel ninguru nunga bitarso;
bare kari memek mu ko buruk kausik mel ningo nungumik te beteso ma se, wore ninguru nunga bita maguwuso.

11 Awiriya ko ali te kuting gege naguso, mu nu na inang mel terong la kapa tuso;
bare awiriya ikia kawel karo karo bola pala lagara, mu nu kumik ikia ningo mena.‡

---

† 12:6: Anananga munak munakan: Proverbs 12:6,14,16-19,22; 17:27. ‡ 12:11: Ura kowar tata se gagor ko kilek: Proverbs 12:11-12,24,27. Den saki tala nunga reference mu Proverbs 6:6 te aniso.

- 12 Kari memek alo mu, lage memek te
melmur gisan mu ninguru nongomang tusan;
bare kari ningo diram mu, nunga ura
kowar te mel yager beteso ale nunguning
kapa nungarso.
- 13 Kari memek mu kota ko munak memek giris
palagoso ale taliposo;
bare kari ningo diram mu ikup memek uwuta
mu kia kaposo.
- 14 Kari ko munak ningo te mel ningo ningo kumik
kauso;
se ura kowar bitar, mu koma yawara kapa
kisokko.
- 15 Kari supuling aora biya mu anapeya beteso mu
ningo la ko iwita balso;
bare kari sinar mu kiti guruga den ikiokko
due sapa lagoso.
- 16 Kari supuling aora biya mu pasak gomang ma-
garuk se arikko;
bare kari sinar mu bita maguwur, wore me
pasak koma bitirukko.
- 17 Den nunguning bala ko kari mu
biguwura motam te den nunguning la balso;
bare den kawel bala ko kari mu kawel guru-
gokko.
- 18 Munak memek ngual kasik sapara mu batir
iwita kari atumuso;

bare kari sinar ko den welang mu kari gomang motam lilumuso.

19 Den nunguning balu mu, tom maiya biya ani lagarukko;
bare den kawel balu mu, tom tukunangta baga nungamili sapa namarukko.

20 Kariimet memek betemonko den kalosan, mu nongomang motam kawel karogo terong mam;
bare kariimet bagara lila sokel tusan mu amilmil-amonko.

21 Kariimet ningo diram mu memek bo me nunga maguwuso;
bare kariimet memek mu memek suen biya arigisan.

22 Yawe den kawel bala ko kariimet mu nunga biriruwuso;
bare den nunguning bala ko kariimet mu nu nunga amilmiloso.

23 Kari sinar mu ko ikia ningo mu ninguru bitarso;
bare kariimet ikia aora biya mu nunga kawel mu am ngual ngual balu sapanan.

24 Ura kowar betera ko kari mu kari supuling ko arataso;
bare kari gagor mu diruwumon se ura dungan bitirukko.

25 Gemang namara taira bataga iluwa se

nguangara mu kimik sokel karogo
 kaparukko;
 bare sangam den ningo mu gemang motam
 sokel tuokko.

²⁶ Kari ningo diram mu ninguru ari ikiso ale asele
 bo ilak numi giso;
 bare kari memek nunga munan mu
 lage memek te nongorak namoso.

²⁷ Kari gagor mu bulamurok bare mel bo me ta
 morukko;
 bare ura kowar betera ko kari mu mel ningo
 ningo giso.

²⁸ Ningo diram la bagara ko munan mu bagara
 ningo nangarso;
 se lage mu karo mu kuera mateng me arikko.

13

Ikia Sinar ilukuawur ale kari ningo ko lagerko

¹ Kuriang ikia sinar ago, mu ko nuet ko kiti guruga
 den ilukuawuso;
 bare ikia sinar suwik sapara ko kuriang
 mu ko memek manaru, mu me ikiokko.*

² Kari ko munak ningo te mel ningo ningo kumik
 kauso;
 bare kawel kari memek mu, kager ko
 munan mu na nokoyam ko kua nanuguso.

---

* **13:1:** Nuamnuet se kuriang nunga den: 10:1; 13:1,22,24; 14:26;
 17:21,25; 19:13,18,27; 20:11,20; 22:6,15; 23:13-16,19-28; 28:7,24;
 29:15,17; 30:11,17; Ephesians 5:22-24; 6:1-3; Col 3:18-21.

- ³ Kari ko kuring ko sinar taso, mu ko
bagara aolak ko bitua ningo beteso;
bare awiriya munak ngual kasik
munakoso, mu nu ikup ningi maga namoso.
- ⁴ Kari gagor mu melmasak suen biya ko kueso,
bare bo me taso;
bare ura kowar iluwa ko kari mu
melmasak suen biya ago terong maso.
- ⁵ Kari ningo diram mu, munan kawel mu me
ko kueso nunguningkiri; bare kari memek
mu, munan memek dolara ago mu kumik
siring kaiyam.
- ⁶ Ningo diram la bagara ko munan mu,
kari ningo mu lage kasurso se te ningo la
lagoso;
bare memek betera ko kari mu kota ko memek mu
saposo se daguloso.
- ⁷ Kariimet saki manga mel ningo ningo
karogo iwita nunumi betesan,
bare nunguning mu nuna nungumik mel mena.
Bare saki mu nuna nungumik manga mel
mena iwita nunumi betesan ale bagasan,
bare nuna nunga melmasak mu suen biya.
- ⁸ Kari kumik manga mel suen biya ago,
mu ikup kam ningi te numi bataguru taukko;
bare kari kumik mel mena mu
anape ko ikup uwuta mu kumik te aratukko?
Mena.

9 Kari ko bagara ningo diram mu,
 galep nikim biya bo iwita;
 bare kari memek mu,
 galep iri namoso wore iwita.

10 Nanimi patawura ko nunguning mu
 nanimi karogo tagisan gurungumusan;†
 bare awiriya ikia sinar ago mu,
 kiti guruga ko den ilukuawuso.

11 Kari lage memek te manga tagiso,
 mu manga mu tairate yumu namoso;
 bare kari ko manga taso ale katir katir
 bolala awuso, mu manga mu laga tuso.

12 Awiriya anapeya gomang te mu taukko
 tom maiya biya kimi bita lagoso,
 mu gomang motam ninguru kaposo;
 bare tom nu taso mu marak iru kumik te taikoyam
 amilmiloso.

13 Awiriya karo tua ko den balu
 maguwuso, mu koma arigokko;
 bare awiriya ko amilmiloso, mu koma ningo
 taukko.

14 Kari sinar ko kausa den mu bagara aolak san-
 garso,
 ale kari kua namara ko lage te mu sangaru
 taso.

15 Ikia ningo mu kari nup ningo tuso;

---

† **13:10:** Nanimi patawura ko munan: Proverbs 3:7; 6:17; 11:2;
 13:10; 15:25; 16:18-19; 18:12; 21:4,24; 27:2; 29:1,23; 30:13,32.

bare kawel ko munan mu kari lage memek te beteso.

16 Kari ikia ningo ago mu ko munan mu ikia sinar karogo la beteso;
bare kari ko ikia aora biya mu wetang te numi saposo.

17 Den ta ale karogo namara ale diram la me bala mu ikup tagiso;
bare den karogo nama diram la bala mu marasin ningo iwita.

18 Awiriya due ta ko den buring tuso,
mu kumik mel mena бага se dola lagarukko;
bare awiriya kawus maso ale iki karo tuso,
mu amilmil taso.

19 Mel ko gemang motam nia laga tata mu gemang motam lila arukko;
bare kariimet nusupuling aora biya mu,
nunga munan memek umu me bita tamonko nongomang aniso.

20 Awiriya ikia sinar ko kari ilak kapetoso,
mu nu agotala ikia sinar kari ko arataso;
bare kari, kari ngualara nongorak sorara mu ikup yaman arigiso.

21 Kariimet memek alo mu ikup memek nunga maguwuso;
bare kariimet ningo diram alo mu mel ningo ningo karogo terong masan.

22 Kari ningo mu ko mel ningo ningo mu

ko kuriang imas nunga awu beteso;
bare kari memek ko mel ningo ningo mu
geragoso ale kari ningo diram mu nongote
namoso.

²³ Giarum ningi inang kue paga mu sor
magaram ale aniso, kariimet kituwura te to
namonko;
bare munan kawel ningi arataso se nuna me
gi nasan.

²⁴ Awiriya ko kuriang nukum me tagiso, mu ko
kuriang ko me kueso;
bare awiriya ko kuriang ko kueso mu
tom memek bitawoso mu te la dingumuso.†

²⁵ Kariimet ningo diram mu nunga na inang
terong la no gilingisan; bare kariimet
memek mu karak kua se lagasan.

14

Ikia Sinar mu ninguru ka sangukko

¹ Imet ikia sinar ago, mu ko kuari se
kuriang se ko kawam digo lilim ninguru
ilukuawuso;

bare imet sinar mena, mu kota ko
kawam digo lilim parusuwuso se kaposo.

² Kari ko bagara aolak diram mu Yawe bowa ningi
la lagoso; bare kari ko aolak memek mu
Yawe mel yam ko beteso.

³ Kari ngualara numi patawura ko munak balso,
mu ko koma taukko;

---

† **13:24:** Kuriang nunga kiti guruga ko munan: Proverbs 1:3-4,10-11; 13:24; 19:18; 22:6,15; 23:13-16; 29:15,17; Ephesians 6:4; Hebrews 12:5-11.

- bare kari ikia sinar ago ko munak mu nu bitarso.
- ⁴ Inang bulmakau naukko mu mena mu, ni anape ko bulmakau karogo bagerko? Bare aking bulmakau mena mu, ni awuk inang sor maga kisokko?*
- ⁵ Den nunguning bala ko kari mu biguwura motam te den bo me kaluwuso; bare den kawel bala ko kari mu kawel gurugokko.†
- ⁶ Ikia sinar suwik sapara ko kari mu ikia sinar kupok, bare bo me arigokko; bare kariimet ikia nunguning ko ikia, mu guyak la sinarsan.
- ⁷ Kari ngualara ilak me kapeterko; mu awuk, ni den sinar bo kuring te me ta ikiko.
- ⁸ Kari sinar mu, ikia sinar lage tuso; bare kari sinar mena mu, kota ko ngualara mu te numi kulurso.
- ⁹ Nusupuling aora biya alo mu, memek mu mel gotek ko balsan; bare nanimi nangamang tui se bagara suanta ko munan mu, kariimet diram alo mu nunga ningi aniso.
- ¹⁰ Kariimet suan suan kota ko gomang motam yaman ikup mu ninguru ko ikiso;

---

* **14:4:** Bulmakau ko inang karogo, mu nu no se ali pagarso. Se nu ali pagarso mu kari te inang aguso ale inang karogo terong la bagoso. † **14:5:** Den nunguning la bala ko munan: Proverbs 5:5,25; 12:17,19; 17:7; 19:5,9.

uwutatala, noko amilmil ko sokel mu ko iki
saparko me terong.†

11 Kari diram ko kawam mu am sanamiwurukko;
bare kari memek ko kawam mu dagulok ale
parasarukko.

12 Kariimet sang ikisan nuna munan lage
karo tusan mu diram la ma balsan.
Bare mena. Nuna karosan nama eng
memek arigisan ale kua namasan.

13 Gusira amilmil ko munan am
betenakko, bare naneman bataga ko munan
mu tom sang am aniso;
se amilmil gusira niara mu menaruk,
bare mu nangamang bataga mu aking am
nangate anirukko.

14 Kariimet memek mu nunga betera
kaora memek mu ko nunguning la tamonko;
se kariimet ningo mu betelatala, nunga
betera kaora ningo mu la ko nunguning ta-
monko.

15 Kariimet nunga ikia ninguru me
sinarara alo mu, anapeya balu mu am iki karo
tumonko;
bare kariimet ikia ago, mu nuna nunga
bagara aolak ko ninguru sinar tasan.§

16 Kariimet ikia sinar ago, mu nuna

---

† **14:10:** Kari ko gomang motam ningi biya ko bala sang;
Proverbs 12:25; 13:12,19; 14:10,13; 15:13,30; 17:22; 18:14; 25:20;
27:9. § **14:15:** Matthew 10:16 ago arikko.

munan memek ko ninguru nguangasan ale
nubiring tusan;
bare kariimet ikia sinar mena, mu nuna
anapeya betemonko mu ninguru me
ko ikia tasan, mu am tairatela betesan.

¹⁷ Kariimet nunga nongomang magara
tairate, mu ngualara ko kilek memek tairatela
betesan;
se aking kariimet saki nunga kawel mu
yumura te la, bare kariimet nunga iki
gilingisan mu me nunga kua gilingisan.

¹⁸ Kariimet nunga ikia tukunangta, mu
nunga kilek ngualara mu ko koma diram
tasán;
bare kariimet ikia ningo nuam ago,
mu ko koma nuna ikia ningo nuam biya tala
tasán.

¹⁹ Kariimet kilek memek bita lagasan mu
maingte kariimet munan diram betesan
mu nunga nobowa ningi karangamon
taimon ale nubugura kulukurmonko.

²⁰ Kariimet nunup mena, nungumik mel
mena, mu kariimet sang nungarkasan
mu me nunga ikia iwita nungarki patesan;
nunga singsang nunguning tala wore am
uwutata nungumik te betesan.
Bare kariimet nunup ago, nungumik mel
suen biya ago, mu kariimet suen la
nunga sikisaki ko iwita nunga balsan ale
nunga kuesan!

- 21 Awiriya ko bo mel yam ko beteso,
mu nu memek beteso;
bare awiriya kariimet ikup ago mu
nunga sangarso, mu amilmilarukko.
- 22 Ni kilek memek bitarko ikia to lager,
mu ni lage ningo supurem ale lage memek
karosam;
bare ni pempem kilek ningo bitarko ikia to lager,
mu kariimet nongomang kisimon ale
tom suen biya te kerak bagamonko.
- 23 Ni ura kowar ilup, mu ni ko koma yawara toko;
bare ni yam dagi munaka lager, mu ni kimik
mel mena bagerko.
- 24 Kariimet ikia nunguning nongote ago,
mu koma mel yawara yawara gisan;
bare kariimet ikia nunguning nongote
mena, mu nunga ngualara kilek mu eng am
butata aniso.
- 25 Kari den ariga te den nunguning la
balso, mu kari sangarso;
bare kari den kawel balso mu saki alo
memek te nunga beteso.
- 26 Awiriya Yawe bowa ningi bagoso mu terong la
lagoso;
se mu noko kuriang nunga yumura kuwim tala.
- 27 Yawe bowa ningi bagara mu kari ko bagara
aolak sangarso,
ale kari kua namara ko lage te mu sangaru
taso.

- 28 King ko kariimet biya te nup biya taso;
bare kariimet mena, mu king nup mena tala.
- 29 Awiriya ikia ningo karogo mu numi ira ko kari;
bare kari gomang motam tama ko
kaniwara mu ngualara munan beteso.
- 30 Nangamang motam lila te bagara mu nangimik
lilim sokel tuso;
bare nangamang magara mu nangimik lilim
maguwuso.
- 31 Awiriya kituwura alo nunga bita
maguwuso mu Awiriya nunga nungam mu
mel yam ko beteso;
bare awiriya kariimet mel mena mu
nunga sangarso, mu nu Kaem nup biya tuso.*
- 32 Tom ikup memek arataso, mu memek
betera ko kariimet umu maga namasan;
bare kariimet ningo diram mu kuemon
agi ta wore, nunga kuwim yumura karogo.
- 33 Ikia sinar ko kari mu gomang motam ningi Ikia
Sinar ago;
se Ikia Sinar mu kariimet ngualara nunga ningi
munakawoso tala.
- 34 Munan ningo diram mu sor sokel se nup biya
tuso;
bare munan memek mu sor lilim ko kariimet nup
memek nungarso.

---

* **14:31:** Kariimet kituwura alo nunga saonga: Proverbs 11:24-26;
14:20-21,31; 19:17; 22:9; 28:27.

³⁵ Ura kari ikia sinar ago mu king amilmil tuso;
bare ura kari ngualara mu dolara king
tuso se gomang magara mu kumik te beteso.

15

Kaem mel suen biya arigiso ale ko ikiwoso

¹ Bo gomang memek te munakawara se
lila welang te koma balu tua mu, noko tama
iruwuso;*
bare alis ago den koma balu tua umu,
tama bo karogo kasi gomang motam ningi
bita kam.

² Ikia sinar kari munakoso, mu ikia ningo ningo
kuring te arataso;
bare supuling lagara ko kari munakoso,
mu bala memek duap duap kuring te arataso.

³ Yawe sor suen la ari kutuwuwoso,
kariimet memek se kariimet ningo
aguwaya betesan mu am ari sapawoso.

⁴ Den welang lila ago mu kariimet ninguru nunga
sanggarso;
bare kari kuamili kuring den memek ago,
mu kariimet nongomang motam
parusuwuso.

⁵ Kuriang supuling aora biya mu,
nuet due iluwa ko den manarso mu tuer
pateso ale burong tuso;

---

* **15:1:** Munak ningo te saki alo nunga saonga: Proverbs 12:6,18;
15:1-2,4,23,30; 16:23-24; 27:9. Judges 8:1-3 se 12:1-6 ago arikko.

bare kuriang iki karo tuso, mu nu kuriang sinar.

⁶ Kariimet ningo diram nunga kawam te,
mu mel yawara yawara suen biya aniso;
bare kariimet munan kawel te meltutuk
gisan, mu meltutuk mu ikup ningi nunga
awurokko.

⁷ Kariimet ikia sinar ago mu, ikia ningo
ningo kariimet saki nunga kasursan;
bare nusupuling lagara alo mu uwuta me betesan.

⁸ Yawe kariimet memek nunga tama betera mu
biriruwuso;
bare nu kariimet ningo nunga guranek mu ko
amilmiloso.

⁹ Yawe kariimet memek mu nunga bagara aolak
biriruwuso;
bare nu kariimet munan ningo diram karo tui
lagasan mu nunga kueso.

¹⁰ Awiriya lage ningo buring tuso, mu ikup yaman
arigiso;
awiriya ko memek kasursan mu ko gomang iku-
woso, mu kuerukko.

¹¹ Kariimet kuera nunga nuguwim mu
wetang te Yawe koma te aniso;
ewere te se, kari gomang motam mu, awuk
Yawe motam te yumurokko?

¹² Ikia sinar doleng sapara ko kari mu ko
memek kasuru, mu gomang magarukko;

nu kariimet sinar mu nunga dulokko.

¹³ Kari gomang ningi amilmil ago,
mu ko koma motam amilmil ago;
bare kari gomang motam ikup yaman
ago, mu kumik sokel kapa saposo.

¹⁴ Kari sinar mu ikia ningo ko ninguru kua lagoso;
bare supuling lagara ko kari mu
munan memek mu na ko kuakoyam ko kua
lagoso.

¹⁵ Awiriya ikup yaman memek ningi
lagoso, mu ikup biya se maga kuena lagoso;
bare awiriya gomang motam amilmil
karogo, mu amilmil te no nungia se lagoso.

¹⁶ Mel katirta ago бага se Yawe bowa
ningi la бага lagara ko munan mu,
kari kumik mel suen biya karogo se
gomang motam daung daung lagara ko mu-
nan kiaram.

¹⁷ Na inang mamis memek nimi tui no se
nimi ko kua se lagara mu, munan yawara
nunguning;
bare bulmakau gotek moa kaiya ale
inang yawara karogo no se,
nimi kore bataguru se nimi ko me kuera
mu, munan memek nunguningkiri.

¹⁸ Kari ko gomang motam magara tairate,
mu ining singi tagi kariimet ningi beteso;

bare kari gomang motam lila ago, mu daiga bagara nungurso burangoso.

19 Kari gagor ko lage mu mayang singir ereso; bare kari ningo ko lage mu wetang biya.

20 Kuriang ikia sinar ago mu, nuet gomang motam amilmil tuso; bare kuriang ikia aora biya, mu ko nuam mel yam ko beteso.

21 Kari ikia ningo mena, mu munan memek ko amilmiloso; bare kari ikia sinar ago, mu diram la aolak iluso.

22 Saki alo nunga den sinar yawara biring tua, mu ka ura bitar mu nama dagulokko; bare nunga den sinar te sanamir, mu ka ura nunguning kaparukko.

23 Den ninguru ko iki gurugu laga koma bala, mu amilmil kisokko; ale tom te bala ko mu te iki guruguwa te diram bala, mu ningo nunguningkiri!

24 Kari ikia sinar ago mu, bagara aolak diram ko lage karoso ale ningo nuam ningi nama tarigiso, ale mutim ningi dagulu namara ko lage memek mu kia kaposo.

- 25 Yawe kari numi patawura ago mu, ko kawam digo mu parusuwu warso;
bare nu imet gerewa ko por, mu sokel tuso.
- 26 Yawe kariimet memek alo nunga ikia memek biriruwuso nunguningkiri;
bare munak welang lila ago mu nu ko amilmiloso.
- 27 Kari guing talal mu nuwus kuriang ikup ningi nunga beteso;†
bare kari memek bitirukko dia gilingisan
bare biriruwuso, mu ningo la bagarukko.
- 28 Kariimet ningo diram mu, den koma aguwaya balmonko mu, ninguru ko iki gurugu se balsan;
bare kariimet memek mu, den memek se bala memek nuguring te aratu lagoso.
- 29 Yawe kariimet memek alo mu nunga nuguring me ta ikiso;
bare nu kariimet ningo diram alo nunga guranek ikiso ale nuguring iluso.
- 30 Den gilalong gia ko kari koma motam gusira amilmil ago kete tairuk, mu gemang motam amilmil tuokko;
ale den ningo mu degewa kaura mu,
kimik sokel ko ikes menawu kam.
- 31 Ni kari saki ka bagara aolak ningo la te

---

† 15:27: Kausa bo mu Achan ko dugu duap te ko ikiko: Joshua 7:1,25.

pempem lagerko de ilumon se ko
amilmiler, mu ni kari ikia sinar bo ko iwita
lagerko.

³² Awiriya dogowa ta ko den buiring tuso,
mu kota numi mel yam ko beteso;
bare awiriya iki karo tuso, mu ikia nunguning
taso.

³³ Ikia sinar ko den mu Yawe bowa ningi
la bagara ko munan nanga kasurso;
ale nanimi karogo kapara ko munan
girisio, asele nanga tagi patawu kualala nanga
betera ko munan mu kowom karoso.

16

*Yawe ko aing au bowa ningi mu mel suen la
ningo la arataso*

¹ Ana anapeya betenakko nanga ikia
kalonak, bare Yawe aing au mauk mu asele
uwutata aratukko.

² Kari ko munan suen la beteso mu nu ningo la
iwita ikiso;
bare Yawe munan umu ko ikia yumura mu
am iki saposos.

³ Ni anapeya bitarko mu,
Yawe kuting te la awu sapor se
nu ka sanguk se yawarakala aratukko.

⁴ Yawe ikia mel suen la ariwoso se nama nukum te
arataso;
kariimet memek alo nunga tom nukum

te memek tamonko mu agotala ariwoso.

⁵ Yawe nunumi patawura ko kariimet alo
mu nunga biriruwuso nunguningkiri.

Ninguru ikialko: nuna nunga memek koma ta-
monko.

⁶ Ana Yawe ko ninguru kua se pempem
den diram la karo tui se laganak, mu nanga
memek siwu nangarukko;
ana Yawe bowa ningi baganak, mu ana munan
memek mu kia kapanakko.

⁷ Yawe nika bagara aolak ko amilmilaruk,
mu awiriya ni kerak dun kopa
iluwasan mu karogo la kerak lila te bagamonko.

⁸ Manga mel suen biya ago baga se,
kiwem memek betera mu me terong;
bare manga mel katirta karogo baga se,
munan ningo diram la karo tua umutang mel
biya.

⁹ Kari ko bagara aolak te anapeya
bitirukko agi aguwaya bitirukko,
ale amaruya bitirukko mu ko ikia nungurso,
bare Yawe aing au mauk mu asele uwutata
aratukko.*

---

* **16:9:** Kaem mel suen la bitaruwoso: Proverbs 16:1,9; 19:21;
20:24; Luke 12:16-21; Ephesians 1:9,11; James 4:15; Revelation 3:7.

- 10 King den balso mu sokel ago se aora biya; owore te se nu sinar la se diram la kariimet nunga bituokko.
- 11 Mel ko ikup guyak se ko maiya
tukunang am diram la tata ko munan mu
Yawe ko munan;
nu munan diram la beteso.†
- 12 King alo munan memek mu am me ko kuesan
nunguningkiri,
mu awuk, king ko ura mu munan
ningo diram te sokel ago la aniso.
- 13 King alo kariimet den diram se den
nunguning la balsan mu nunga amilmilasan.
- 14 King gomang magaruk mu, kuera mateng am
aratukko tala;
buta se ikia sinar kari mu tairate king
gomang motam lila tuokko karogo kaerukko.
- 15 Tom king ko koma motam gusira
amilmil ago arik, mu bagara ningo ko tom
iwita ikiko;
noko gomang amilmil mu worem aora
biya ningi yu bugulik ka kautokoyam.
- 16 Ni ikia sinar toko mu yawarakala, mu gold
kiaram;
uwutatala, ni ikia ningo tuterko mu yawarakala,
mu silver kiaram!

---

† 16:11: Kariimet sang mel ko ikup te diram me diasan.

- 17 Kariimet diram nunga lage biya mu munan memek me te aniso;
awiriya ko munan ko sinar taso, mu yawarakala bagarukko.
- 18 Nanimi patawura ko munan buring ko mu, magara kuenera ko munan taiso;
kualala namara ko munan buring ko mu, dagulu parasa namara ko munan taiso.
- 19 Kua kapara ale kariimet kituwura nongorak bagara ko munan mu, munan yawara;
bare nunumi patawura alo nunga sail te kariimet saki nunga melmasak gia mu nongorak nimi tui nana ko munan mu memek.
- 20 Awiriya kiti guruga ko den iki karo tuso, mu daiga bagara yawara arigiso;
uwutatala, awiriya Yawe te ira sanami lagoso, mu amilmilarukko.
- 21 Kari ikia sinar ago, mu balsan sinar kari masan; se den welang ningo mu kausa ningo sokel tuso, se kariimet karo tusan.
- 22 Awiriya ikia sinar ago, mu ko ikia sinar mu marak ningo ko yu iwita nu sangaru lagoso;
bare nusupuling lagara alo mu nunga munan memek mu te, memek tagi nongota nungumik te betesan.

- 23 Kari ikia sinar ago mu, kuring te ikia sinar ko den arataso;
se kariimet ko den ikimon ale karo tumonko kuesan.
- 24 Den welang ningo mu honey iwita,
kamili te yaman nuam, se kimik lilim sokel tuokko.
- 25 Kari bo ikiso lage nu karowoso mu diram iwita ikiso;
bare karo nama nukum te mu, kuera mateng arigiso.
- 26 Inang ko kuera ko munan mu kari ura te diruwuso;
noko na ko kuera eng am bo karogo ura te diruwuso.
- 27 Kari memek mu munan memek bitirukko ikia nungurso burangoso;
noko munak mu tama kuamili buluwuluk makam.‡
- 28 Kari memek kawel kuruwim mu ikup duap duap tagiso;
bo buring ko bala mu, tiran ningo nunga parusuwuso.
- 29 Daong kager ko kari mu ko bo gomang kulukurso ale ilak kager daong memek ko lage te namoso.

---

‡ 16:27: Saki alo nubiring ko den bala: Proverbs 11:13; 16:27-28; 18:8; 20:19; 26:20.

- 30 Kari bo sumulak dun pateso ale motam daleloso, mu ikia memek karogo.
- 31 Ningo diram la laga nomone yak maso, mu mel yawara bo balayam nusupuling tugu kam.
- 32 Kager kari tamatama mu ko sokel mu te wonong bo am moa mituwurokko; bare numi ira ko kari mu ko bagara ko sinar taso, mu nu kager kari mu kiaram.
- 33 Ana anapeya duap duap betenakko ikia am kalonakko, bare Yawe anapeya araturkko agi mena mu nu balso se arataso. §

17

Saki alo arungu lila te yawarakala bagara ko bala saki

- ¹ Inang gotek bo nirung mena, lila te to nana, mu yawarakala; bare inang ningo kawam digo karogo terong ma se no nguala se, nanimi ining singi tua mu awuk nanga sangukko?
- ² Kari bo ko namar dolara munan nuet kote bita lagoso, mu nuet baluk se ura kari yam bo, ikia sinar ago, mu noko kuwim am taukko tala;

---

§ 16:33: Israel alo nunga munan bo te Kaem gomang motam ikimonko mu kiwem sang bitakasan: Proverbs 18:18; Acts 1:23-26

ale ko namar bo iwita mel kasik biya
karogo terong la bagarukko.

³ Gold se silver nunguning agi buawen mu ko ikia
ko mu,
tama kowar biya wore ningi kaisan ale asele
ko ikisan;
bare kari ko gomang motam mu Yawe kota
gurugu patawu ko ikiso.

⁴ Kari memek mu ikia memek ikiokko ninguru
due tagiso;
uwutatala, kawel kari mu den kawel ikiokko
ninguru kueso.

⁵ Awiriya kariimet kituwura nunga
doleng saposo, mu nu Awiriya
nunga nungam mu agotala ko doleng saposo;
uwutatala, awiriya kariimet sang ikup
arigisan se nu ko amilmiloso, mu nu me yumu
namarukko.

⁶ Kariimet garuk mu nunga nunumasari te nunup
biya kaposo;
iwitatala, kuriang alo mu nunam nonet mu nunup
biya nungarsan.

⁷ Ikia sinar ko den mu numi patawura ko kari
kuring te me arataso, mena;
bare tom bo te aratuk agi mu, ni ninguru ko sinar
toko!
Uwutatala, kari supuling kuring te den kawel mu
me arataso, mena;

bare tom bo te aratuk agi mu, ni ninguru ko sinar toko!

⁸ Manga mel kari tua ale diruwura se
mel ningo tere gi karogo tai kisa ko munan mu,
kari sika nunga mel ningo, te to no laga gilingisan.

⁹ Awiriya bo ko memek siwu saposo, mu
nu nanimi ko kuera ko munan sokel tuso;
bare awiriya bo ko memek umu balu
balu geragoso, mu nu tiran ningo nunga parusuwuso.*

¹⁰ Kari ikia ningo ago mu ko memek tom
suanta ko manaru, mu nu pasak ala ari ko ikiokko;
bare kari supuling lagara karogo mu
tom 100 iwita moa maguwur, bare am me ta ikiokko!

¹¹ Kari memek mu supuling lagara se dun
kopa iluwa ko kiwem mu ko kua lagoso;
bare kari bo wuli karogo mu betemon
se namaruk ale ikup yaman tuokko.

¹² Bear nuam ko gotek tere namon se
gomang magawuruk mu koma te aratuko mu,
sinar toko;
bare kari ko ikia munan memek
nunguningkiri mu memek bitawuruk
se koma te aratuko mu, eng am ninguru

---

* **17:9:** Bo ko ikup siwura ko munan: Matthew 18:21,35; Mark 11:25; Colossians 3:13.

ko sinar toko! Umu asele memek ko memek arikko!

13 Awiriya munan ningo mu ko koma munan memek bitiruk,
mu memek mu ko kawam digo lilim me ta bita taukko.

14 Kari bo ilak tagira gurungumura ko munan me duap bitarko:
duap betera mu kausik daong ko mayang kutuwu kam;
se ka gemang memek mu am ira se kaparuk se memek biya bo me araturuko.

15 Kari kumik den mena, yam ipi ikup te betera ko munan,
se kari ikup karogo, bare am betera se amilmil te namara ko munan,
mu ilagala la Yawe am biriruwuso nunguningkiri.

16 Anape ko kari supulingkiri mena mu ikia ningo te diarukko manga kuting te bitarko?
Mu me terong, mu awuk, nu ikia sinar taukko gomang me aniso.

17 Tiran yawara mu pempem ka kua lagarukko;†
se ka launuria mu ka ikup dun sika giokko bagoso.

---

† 17:17: Ka singsang yawara arungu welang te bagara ko kilek: Proverbs 17:9,17; 18:24; 25:18; 26:18-19; 27:6,10.

- 18 Ni ikia sinar mena wore asele,
kari bo, bo kote dinau bitiruk mu ni sangaru
ale kutuwurko baluko.
- 19 Awiriya ining singi tagira gurungumura
bitirukko kua lagoso,
koma suanta nu memek tagi kumik te
bitirukko kua lagoso;
supuling lagara se nimi patawura ko
munan mu, memek tagirok se tairuk ka
maguwurokko.
- 20 Kari gomang motam daeldel pukakung
mu, munan mu te molak me maiso;
awiriya kuamili kawel munan karogo mu
ikup ningi daguloso.
- 21 Kuriang supulingkiri aora biya mu
nuet gomang motam batagarso,
se amilmil bo kote mena se gomang ikup biya.
- 22 Nangamang motam amilmil ago bagara mu
marasin ningo iwita;
bare nangamang ikup ago bagara mu
nangimik sokel karogo kaposo.
- 23 Manga yumura la kariimet kuting te
tata ko munan te, mel bo diram la me arataso.
- 24 Kari sinar mu ikia sinar moke sengem ko beteso;
bare kari ikia mena, mu ngual kasik beteso.
- 25 Kuriang bo ikia memek karo tui lagoso,

mu noko nuamnuet nongomang ikup biya
lagasan.

- ²⁶ Kari kumik den mena mu, memek yam
ipi kumik te betera mu memek;
se kari ningo bo, ko munan ningo ko
yam ipi memek te betera mu me terong tala.
- ²⁷ Kari ikia ningo ago, mu munak ko iki iki mu-
nakoso;
se kari sinar nunguningkiri mu gomang mag-
ara me ikiso.
- ²⁸ Kari ikia mena mu tom saki kuring kalok ale
baga lagaruk,
se ni iki mu ikia sinar ko kari bo bagoso i
meko!

18

Ikia sinar ago la pempem munaka se laganakko

- ¹ Kari bo kota ko bagara te baga se saki
alo arungu me ilu biguwuso,
mu nu kota ko ningo mu mel biya ko
beteso, ale nu ikia ningo suen la mu mel yam
ko beteso.
- ² Kari ngualara mu mel ko duap ikiokko me kueso,
mena;
nu kota ko ikia la balukko kueso.
- ³ Memek betera ko kari mu bala memek ko lage
kuring kagarso;
dolara ko munan mu dolara kisokko.
- ⁴ Ikia sinar ko den kari kuring te arataso mu gagi
du biya wore turan,

ale aking yu bulowolok ma ale palenga kapawara
wore toroman.

⁵ Kilek memek bitawara ko kari nunga atumu
saonga,

ale kari kumik den mena mu ipi den te betera se
ikup memek ipi ta,

mu kilek memek nunguningkiri.

⁶ Kari sinar mena mu kota ko munak
ngualara munakoso umu ikup yaman tagi
kumik te beteso.

⁷ Kari ngualara mu kota ko munak te numi
maguwuso;

se ko den mu dagarok iwita taliposo.

⁸ Kari buring ko bala ko den mu inang yaman
yaman iwita;

se kariimet amilmil te nasan se nutagu ningi
kaposo.

⁹ Kari kua ani ani lagara mu melmasak maguwura
ko kari iwitala.

¹⁰ Yawe mu kawam aora bo kalel biya sanami-
woso wore toroman;

se kariimet ningo diram mu te nagu nama
yumusan.

¹¹ Kariimet nungumik manga mel suen biya ago
mu,

nunga melmasak umu kar aora bo nunga
lautam nongorak bagoso iwita ikisan.

¹² Kari bo me dagula la, mu nu numi patawura ko
kari;

bare nanimi karogo kapara ko munan mu te
nup ningo tasan.

13 Den ninguru me ikia ale tairate koma
bala mu memek se dolara karogo.

14 Kuera ikes memek ningi baga se wore
ka gemang motam sokel karogo la bager, mu
am baga lagerko;
bare gemang motam sokel menaruk,
mu tom maiya biya me bagerko.*

15 Ikia sinar kari mu guyak la ikia ningo
taso, ale bo karogo ikiokko due gurugu lagoso.

16 Kariimet mel tua ko mel mu,
nika lage kuring am kaguk se kari nup
biya ta wore am kote nama aratuko.

17 Den ariga tom te, kari giriso munakoso
mu ni ko den ko gemang ningi am nunguning
arukko tala;
bare aking kari bo tala aratuk ale isaru gurungu-
murok,
mu te ni kamin biya gotek yenerukko.

18 Tom kari ilagala munak te nunumi ilumon
nama gek mamon,
mu munan sang te awiriya nunguning
se awiriya kawel mu te ikiko mu bitar ale
Yawe kuting te bitarko.†

---

* **18:14:** Proverbs 17:22 ago arikko. † **18:18:** Israel alo nunga munan bo: Joshua 7:14-18; 1 Samuel 14:40-43; Proverbs 16:33; Acts 1:23-26.

- 19 Tiran yawara bo bita maguwura ale
aking gomang ta ko karogo kaera mu mel
ikup;
mu songkuring ain te nunga, agi por
aora bo ninga kusumuri anira iwita.
- 20 Munak aguwaya kiring te arataso mu
ko koma uwutatala peleruk se no ale tagu
lagarukko;
se ka kiring ko koma mu eng am diram la toko.†
- 21 Marak bagara ko den se kuera ko den mu
nangamili kopa te aniso;
se ni aguwaya mu ko kuar ale balu mu ko
koma uwutata toko.
- 22 Kari imet bo, ko nuwus ko taso,
mu mel yawara bo arigam,
se Yawe ko amilmiloso.
- 23 Kari kituwura mu numi karogo kapa se
saonga ko wosenga kira lagarukko;
bare kari kumik mel suen biya ago mu
den koma sail ago am balukko.
- 24 Kari bo kari duap duap nongorak numi
giso, mu memek ningi am dagulokko;
bare noko ilup se isirek mu noko
launuria nunga kiaram ale am noko yawara
nunguningkiri.

---

† 18:20: Anananga munak munakasan: Proverbs 18:4,6,13,20-21.

19

Bagara aolak ko kiti guruga den saki

- ¹ Kari kimik mel mena ko baga se kimik
te den mena bager mu yawarakala;
bare kimik mel suen biya ago baga se
kawela lager mu memek.
- ² Nimi ira mena, gemang gemang ura ni
me ninguru ko ikia mu kau tata,
ale ko nunguning ura umu maguwura, mu me
terong.
- ³ Kari kota ko munan memek te ko
bagara aolak ikup tuso,
ale ipi ko Yawe ko gomang magoso.
- ⁴ Mel ningo ningo karogo bager,
mu daup ka tugumokko;
bare kari kituwura mu ari mia gilingisan.
- ⁵ Den kawel te bo atumu saonga mu ko memek
toko;
den kawel kiring te arata mu betela ko ikup
arikko.
- ⁶ Kariimet suen biya mu, kariimet bibiya
nungumik mel karogo se nunga mel
ningo saki, saki alo nungarsan owore,
nongorak tiran betemonko kua gilingisan.
- ⁷ Kari kituwura mu kota ko kotamari ari
mia gilingisan; se ko tiran alo eng am
kumik duap te mena, awar biya bagasan.
Nu nuna sangarmonko nogowom

karoso bare nuna nu me sangorsan.

⁸ Awiriya ikia sinar taso, mu kota ko daiga bagara sangarso;

ale awiriya ikia nunguning ilukuawuso mu te yawarakala lagoso.

⁹ Den kawel te bo atumu saonga mu ko memek toko;

den kawel kiring te arata mu betela ko ikup arikko.

¹⁰ Kari ngualara bo kawam digo

melmasak manga bibiya awote dagiwuruk mu ko ariga terong e?

Agi ura kari dungan bo, ko dom biya mu

bowa tugumok ale ko melmasak suen la bitaruwuruk mu ko ariga diram e?

¹¹ Kari ikia sinar ago mu tairatela me gomang magoso;

nu ko nup yawara mu ilukuawuso ale

saki alo bita maguwusan mu mel yam iwita arigiso.

¹² King ko gomang magara mu lion nia kam;

bare ko amilmil mu baras nuwi kusat sirsir yu tui kam.

¹³ Supuling lagara ko kuriang mu nuet ko daiga bagara maguwuso;

se kari bo ko nuwus iningara munakara

ko imet, mu buwung tam irikoyam bita lagoso.

- 14 Kawam digo se melmasak suen la
nanga nainet nainam nangaru gilingisan;
bare imet sinar ningo mu Yawe nangarso.
- 15 Ani geraga lagara mu gagor ko munan;
kari nukum nuam te dagi lagara mu na ko
kuerukko.
- 16 Awiriya kiti guruga den karo tuso mu ko daiga
bagara ko sinar taso;
bare awiriya ko munan ko me sinar taso mu
kuerukko.
- 17 Awiriya kariimet kituwura nunga
saonga beteso, mu munan mu Yawe kote bita
kam, se Yawe munan
nu beteram mu koma tuokko.
- 18 Ka namar gotektir bagoso la,
dingumur se ko tom maiya taiwoso mu ningi
ningo la bagarukko;
ni uwuta me bitar mu ni karogotala nu kua
namarukko lage te betesam.
- 19 Gomang magara ko kari memek, mu koma
memek am arigokko.
Ni nu me ta sangaruko; ni sangaru mu ni
uwutata sangaru se lagerko.
- 20 Munan den kisimon mu iki ale kiti
guruga ko den mu ilukuawur, mu udagi te ikia
sinar kari bagerko.
- 21 Kari gomang motam ningi mu aguwaya

bitirukko mu ko ikia duap duap aniso tala;
bare anapeya Yawe ko gomang motam te aniso
mu giriso arataso.*

22 Saki alo kua nungara ko munan mu mel gira
nunguningkiri.
Kimik mel mena kituwura bagara mu mel bo
mena;
bare kawel munan te lagara mu memek biya
nunguningkiri.

23 Kua Yawe bowa ningi bagara mu
bagara aolak ningo nangarso;
ale munan umu te ana nangamang kua
kaposo se terong la бага se memek me nanga
maguwuso.

24 Kari gagor mu tawir ningi inang
taukko kuting garukuso;
bare inang patawuruk kuring te
bitirukko mu ninguru gagorso!

25 Ikia sinar suwik sapara ko kari moar se
ninguru me sinarara alo mu sinarmonko;
ikia ningo ko kari bo due to, mu nu ikia
ningo nunguningkiri karogo terong maukko.

26 Awiriya nuet moso maguwuso,
ale nuam kawam te karo pituwuso,
mu kuriang mu nguangara dolara memek
tagi wonong tuagu ningi beteso.

---

* **19:21:** Romans 8:28 ago arikko.

²⁷ Aga namar, kiti guruga ko den ko de bagur mu ikia ningo ko lage paguwurko.

²⁸ Kawel den te kari atumu saonga ko kari memek mu, munan diram doleng saposo;
se kari memek mu munan memek na ningo no kam naso.

²⁹ Ikia sinar doleng sapara ko kari aloonunga memek tamonko mu nunguru beteman se aniso;
uwutatala nusupuling lagara alo nunga bu memek mu nunguru beteman se aniso.

20

Gold mu gold, bare Ikia Sinar mu gold kiaram

¹ Yu aora no ngualer, mu kari ngualara iwita aratu ale den ngual ngual te kager duap bitarko;
ni kari ikia sinar mena, mu uwutata bitarko.*

² King ko gomang magara mu lion nia kam; awiriya nu gomang motam maguwuso mu numi pani te beteso.

³ Awiriya ining singi kager ko munan ko me kueso ale biriruwuso, mu nup ningo taso; bare kari ngualara mu tairate ining singi kager duap beteso.

---

* **20:1:** Yu nana ngualara ko munan: Proverbs 20:1; 21:17; 23:20-21, 29-35; 31:4-7; Ephesians 5:18.

- 4 Inang aguwa kam te gagora laga inang bo me asuru,
mu inang gia kam te anape ko namar ale inang ko loaga se lagerko?
- 5 Kari ko ikia yumura sang mu gagi du biya iwita,
bare kari sinar mu asele karogo kaeyawa ko ikiokko.
- 6 Kariimet suen biya balsan,
“Ikup arigal mu aningate tairalko.
Ani ninga saonga ikisam,” masan;
bare kariimet nunguningta ka sangarmonko mu suen mena.
- 7 Kari ningo diram la,
mu ko bagara aolak ningo diram la;
noko kuriang gue mu yawarakala la bagamonko.
- 8 Tom king ko daiga kuwim te ikup
guyak tuterukko dagiso, mu nu memek mu pasak ko motam sinarso.
- 9 Awiri baluk, “Aninga angamang motam
ko ninguru sinar taem, ale ningo la, memek bo me beterem,” maukko?
- 10 Skel te ikup guyak diram la me tata,
agi mel ko maiya tukunang diram la
me ilu ariga ko munan, mu Yawe biriruwuso nun-
guningkiri.
- 11 Kuriang ko gomang motam ningi
ningo se diram la agi mu ko ikiko mu, ko munan te arikko.

- 12 Nadogowa te den ikinakko,
se namotam te sor ariginakko,
Yawe ilagala la bita nangaram.
- 13 Ni anira ko kua lager, mu ni kari kituwura ko
aratuko;
loaga se ura iluwer, mu ni inang suen biya karogo
bagerko.
- 14 “Diara tom sumu kalel biya!” ma
lagaram, se mel kotam diara tom kutuwuram
se kaparam,
se diara kari mu koma aliti te diaram,
ale namaram munan mu ko numi
patawukaso.
- 15 Gold mu gold, se diamond mel mu diamond mel;
bare kari kuring ningi ikia ningo ko den
arataso mu, ali imi ko mel ningo nungun-
inghiri mu kiaram.
- 16 Kari bo ni ninguru me ko ikia agi mu,
nika manga mel agi mu yam ngual me tuiko;
ni gir ale noko guang ningo bo to ilup
asele mel ko balso mu tuiko;
se nu ko guang mu ko negeruk ale
pasak tairuk ko ikup kutuwurokko.
- 17 Kawel kilek te inang gia mu yaman
nuam, bare ninguru iki, mu ni saun
sakar kiring tuguman se nowasam iwita.
- 18 Ikia sangam awote ikia kaloko;
kiti guruga den to ale asele kager ko namarko.

- 19 Munak gi ago geraga ko munan te den yumura pagorsan;
buta se munak ko kari ilak me sorerko.
- 20 Awiriya nuamnuet kua namamonko nunga manuk,
mu nu galep bo sor tiromorom biya kaniwa iri palagoso iwita.†
- 21 Lage guyak te mel ko tom aitak bare sail te gia, mu kerak tom maiya biya me anirukko.
- 22 Bo ko memek koma bitarko me baluko;
Yawe te ira sanami sager se nu ka sangukko.
- 23 Mel ko ikup guyak diram la me tata ko munan mu Yawe biriruwuso;
ale skel karogo kaera birikara ko munan mu me ko amilmiloso.
- 24 Yawe kari ko aolak kiti guruguwoso;
se ko aolak ko ninguru iki saparukko mu me terong.‡
- 25 Ikia ninguru me ta ale, tairate mel balu
Yawe tua ale aking udagi ikia ka moa lagara, mu me terong.
- 26 King ikia sinar ago mu kariimet memek mu nunga tuteso ale memek ninguru nun-garso.

---

† 20:20: Exodus 21:17; Leviticus 20:9; Deuteronomy 27:16.

‡ 20:24: Genesis 50:26 ago arikko.

- 27 Yawe kari ko marak mu galep bo iwita
tuam, se te anapeya ko gomang
motam ningi aniso mu te ari guruguso.
- 28 King ko kariimet nunga kua nungara se
diram la nunga bitua ko munan mu
nu sangarso, se tom maiya biya nunga king ko
bagarukko.
- 29 Kari kulak nunga nokokosa barim am biya mu
te nunup kaposo;
se kariimet garuk mu nokokone te kariimet
nunga kua kapa gilingisan.
- 30 Kari memek bita lagara mu, tom bo
iluwa ale moa maguwu gue tua mu am san-
gukko tala,
ale mu te gomang motam gurugok ale munan
ningo karoko.

21

Yawe te la mel suen biya terong la arataso

- 1 King ko ikia se ko gomang motam
mu Yawe kuting te aniso;
kari ali kauso ale yu lage tuso se te nagu namoso
iwita,
Yawe king aguwaya bitirukko ikiwoso mu nu
uwutata beteso.
- 2 Kari ko munan suen la beteso mu nu ningo la
iwita ikiso;
bare Yawe munan umu ko ikia yumura mu
am iki saposo.

- ³ Tama bita Yawe tua mu ningo; bare munan ningo diram la betera mu Yawe ninguru ko kueso.*
- ⁴ Kari memek mu numi patawu se supuling laga lagoso, ale kiwem memek ago ferong mam.
- ⁵ Kari ninguru iki guruguso asele ura beteso, mu noko ura yawarakala arataso ale nunguning karogo; bare lage guyak se tukunang te mel tata ko nunguning mu, kimik mel mena, kituwura lagerko.
- ⁶ Kawel ko munan te mel suen biya gia mu tama bur iwita pasak mena namarukko, ale dagarok iwita ka taliparukko.
- ⁷ Kari memek nunga kager daong ko munan mu nunga sarumu warukko, mu awuk, nuna munan ningo diram betemonko me kuesan.
- ⁸ Kari ikup ago mu ko bagara aolak mu daeldel pukakung; bare awiriya ko bagara aolak ko sinar taso mu munan ningo diram la beteso.
- ⁹ Nika imet ining singi bitiruk mu ilak kawam ningi bager i? Mena.

---

* **21:3:** Tama bita Yawe tua ko munan: 1 Samuel 15:22, Psalm 40:6-8; Proverbs 15:8; Isaiah 1:11-17.

Aratu ale matangi siwik motam atumu bager
mu terong.

10 Kari memek mu inang ko kuakoyam
memek bitirukko kua lagoso;
ale nu bo gomang tua me ikiso.

11 Ikia sinar suwik sapara ko kari moar se
ninguru me sinarara alo mu sinarmonko;
ikia ningo ko kari bo due to,
mu nu ikia ningo nunguningkiri karogo terong
maukko.

12 Yawe mu ningo se diram nunguningkiri;
se nu kariimet memek nunga bagara aolak
mu ari iki saposu,
ale memek te nunga bitirukko.

13 Awiriya kariimet kituwura nunga niara ko do-
gowa baguso,
mu nu tom bo uwutatala niaruk bare kuring
me ilumonko.†

14 Kari bo ni ko ko gomang magawuruk
mu kariimet saki me karkamon la,
munan ningo bo tui ale gomang te
kulukuru se gomang kua kaparukko.

15 Tom munan ningo mu sor ereso, mu
kariimet ningo diram mu amilmilasan;
bare memek betera ko kariimet alo mu nguan-
gasan.

---

† 21:13: Luke 16:19-31 ago arikko.

- 16 Awiriya ikia ningo ko lage karowa bita
taso, mu nu nama kua namoso.
- 17 Awiriya na ningo se waen ningo no se,
oil kumik palunguru se bagara amilmil mu ko
kua lagoso,
mu ko manga mel menaruk se nu kari ki-
tuwura ko bagarukko.
- 18 Kariimet ningo diram mu ningo la namamon,
bare kariimet diram la me bagara mu nunga
memek koma tamonko.
- 19 Kutek am sor garagarayam memek te
keta bagara lagara mu terong nuam;
bare gomang magara se ining singi ko
imet mu ilak bagara mu mel ikup.
- 20 Kari ikia sinar ago mu inang ningo
ningo ko kawam digo tuguso;
bare kari sinar mena mu ko mel ningo am no
maguwu lagoso.
- 21 Awiriya munan ningo diram se bo kua tua ko
munan mu ko kua lagoso, mu daiga bagara
ningo arigiso ale nup ningo karogo lagoso.
- 22 Ikia sinar kari mu wonong aora bo
nongorak kageraruk ale nunga sokel
te ira sanamiwasan mu parusuwurok
menawurokko terong mam.†

---

† 21:22: Ana Kris alo nanga kager: 2 Corinthians 10:3-5; Ephesians 6:10-18.

- 23 Awiriya kuring kuamili ko sinar taso mu ikup
bo me arigiso.
- 24 Numi patawura ale supuling lagara ko
kari mu numi patawura ko munan me bita
arigiso;
noko nup mu “Patawura”.
- 25 Kari gagor gurum, kuting kua anira,
mu kota ko daiga bagara maguwuso.
- 26 Nu pempem la melmasak bo karogo
gemarukko gomang soraga lagoso;
bare kariimet ningo diram mu gomang
sorara iluwa bo mena kariimet saki mel nun-
garu lagoso.
- 27 Kari memek tama beteso, mu Yawe biriruwuso
nunguningkiri;
mu awuk, nu ikia ningo bo te munan mu me
beteso.
- 28 Den kawel te bo atumu saonga mu mena na-
marukko;
bare den nunguning la bala mu pempem ani
lagarukko.
- 29 Kari memek mu nu numi terong iwita
ikiso ale ko memek mu am bita lagoso,
bare kari diram mu anapeya bitirukko mu ko
iki iki beteso.
- 30 Ali imi ko ikia biya, ko ikia nunguning,
se ko kiti guruga mu ningo agila wore,
Yawe me karo tua mu me ta ka sangukko.

³¹ Kager ko horse se kager ko melmasak
mu am nunguru burangi saparko,
bare ni kager moa mituwur agi kager ka
moa mituwurokko mu Yawe kuting te aniso. §

22

Ka munan ningo te nup ningo toko

¹ Kariimet nomotam te nip ningo ago
bagara mu, mel ningo ningo suen la
se manga mel ko sokel kia saparam.*

² Kari bo kumik mel suen biya ago agi,
se kari bo mu kumik mel mena, kituwura agi,
bare mel biya nunguning mu Yawe nuna wete
nunga nungam.

³ Kari sinar mu ikup ari se mu, numi tagi bata-
garso ale kia kaposo;
bare kari sinar mena mu ngual kasik
geraga nama ningi kaposo ale memek arigiso.

⁴ Nanimi karogo kapara ko munan se,
Yawe bowa ningi bagara ko munan mu
mel ningo ningo, bagara aolak ningo, se nup
biya nangarso.

⁵ Kari memek ko tuang te mu mutim ilu
beteman ale dagarok kira beteman se aniso;
bare kari ko aolak ko sinar taso mu
memek mu duap te me namoso.

---

§ **21:31:** Kager kam te: Psalm 33:16-17; 44:6. * **22:1:** Nangimik mel ago bagara ko munan: Proverbs 22:1-2,7,16,22-23 se 10:15 ago arikko.

⁶ Kuriang gotek bo munan ningo nu te
pempem lagarukko mu gotek la kasuru mu,
tom nu garukaruk mu nu pempem la karo tui se
lagarukko.†

⁷ Kari kumik mel mena, kituwura mu,
kari kumik mel ago mu bowa ningi dungan
bagoso;
se kari bo, bo isarso se mel tuso mu,
kari mel tuso umu bowa ningi dungan
bagoso.

⁸ Awiriya kiwem memek mu tam bo iwita
aguso, mu ko nunguning mu memek tagi ku-
mik te beteso;
ale ko bu, kariimet saki te nunga bita
maguwu lagaram, mu kilikilik maukko.

⁹ Kari ko munan yawara mu, nup ningo se
marak ningo kumik ko kaparukko,
mu awuk, nu ko mel suen la mu kituwura
alo nongorak numi tui no lagoso.

¹⁰ Ikia ningo suwik sapara ko kari mu
karo sapara mu te, ining singi se
tagira gurungumura ko kiwem memek mu
menarukko.

¹¹ Awiriya munan diram la ko kueso ale
ko munak mu welang yawara la, mu
king ko tiran yawara ko bagarukko.

---

† **22:6:** Kuriang nunga kiti guruga ko munan: reference saki
Proverbs 13:24 mu te aniso.

- 12 Ikiya ningo mu Yawe ko motam se ko bitua bowa ningi aniso;
bare nu diram la me kaora ko den mu sokel menawuso.
- 13 Gagor kari nu kawam ningi baga se,
“Lion bo watingi bagoso,” maso.
“Ani aratik bare aga nauk bore ko!” maso.
- 14 Imet ko kuari ilak diram bagara mena mu ko den welang mu, mutim bo du biya wore iwita,
se kari Yawe ko gomang magara bowa ningi bagoso, mu mutim umu ningi daguloso.
- 15 Ikiya ngualara mu kuriang gomang motam ningi aniso;
bare bu te nukum tagira mu ikia mu karo sapos.
- 16 Awiriya kituwura alo nunga melmasak giso ale noko melmasak mu karogo laguwuso, se awiriya kari melmasak suen biya ago wore gomang te kulukokko mel ningo ningo tuso,
mu wete nunga melmasak mu mena namaruk se kari kituwura ko bagamonko.
- Ikiya sinar ko bala tuku tuku 30*
- 17 Degewa gurugu ale ikia sinar ko kari kuring te den aratuwoso wore iki ale, anapeya ka kasursam imi gemang motam ningi ilukuawurko,
- 18 ale gemang motam te se kiring te mel yawara iwita amilmil te balu se lagerko.

- 19 Mu awuk, ani ni Yawe te la ira sanami
se lagerko owore te se, ani aitak ka kasursam.
- 20 Arikko! Ani nika bala ningo ningo 30
batagem, mu kiti guruga ko den se ikia ningo
ko den.
- 21 Se den nunguning ni te sanamirko mu
ilukuawu se, awiriya nika isuok mu ko den
koma ningo la balu tuiko.
- 22 Kariimet kituwura alo mu kituwura se
ni me nunga bita maguwur ale nunga mel-
masak giko;
ale biguwura motam te me nunga bitarko,
- 23 mu awuk, mu Yawe nunga ikup mu te
nunga sanguk ale awiriya nunga bita
maguwuso mu nu nunga bita maguwurokko.
- 24 Kari gomang motam tama ko kaniwara mu ilak
me tiran bitar,
ale kari gomang pasak ala magawara mu ilak me
nimi giko.
- 25 Ni uwuta bitar ale noko kiwem memek
mu arik ale keta nimi talipara ningi bitar bore
ko.
- 26 Kari saki kari bo, bo kote dinau
beteram umu sangarmon ale ko dinau ku-
tuwumonko balmon, ale
nunumi nuguting ilumon, mu ni nunga ningi
me bagerko;
- 27 mu awuk, ni uwuta balu ale aking ikup
bo arik ale dinau mu me dier mu,
taimon ka melmasak suen la gimon ale

ka anira kuwim ago gimon ago namamon
bore ko.

²⁸ Girakala taleng girigir alo ali ko tom
beteman umu ni me baruku ale
karogo kasu namar agi karogo utu tairko.

²⁹ Kari ko ura ningo se guyak la beteso
mu king ko ura kari ko aratukko;
bare kari bo nup mena mu ko ura kari ko me
aratukko.

23

¹ Tom ni kari nup biya bo ilak na noko
dagi mu, ka na nana ko munan ko ninguru
sinar toko.

² Ni na tawun biya nana ko kari agi mu,
nimi ko sinar to ale na ko iki se noko.

³ Ni noko inang yawara se yaman nuam mu ko me
dera bingokko,
mu awuk, inang mu bowa ningi kawel
munan aguwaya aniso agi mu ni me ko ik-
isam.

⁴ Mel ago bagerko neger ale ura te nimi me
maguwurko;
ikia sinar ago бага se munan mu me bitarko.

⁵ Mu awuk, tom bo loager mu melmasak mu me
arikko;
mu luman gemaram ale taraga iwita binga
namaram.*

---

* **23:5:** Nangimik mel ago bagara ko munan: reference saki
Proverbs 10:15 mu te ago aniso.

- 6 Kari kaluwu nana mu ko inang yawara
yaman nuam mu ko dera bingok se ilak dagi
ale me noko;
- 7 mu awuk, nu “Na yu aniso, am noko,”
ma se wore, ko manga na yu ko
saparam mu ko dogotak sora se kuring guang la ka
kuluruwoso.
- 8 Se udagi ko ari iki, mu ni inang gotek
naem mu awuk kapi waru,
ale ka munak ningo ilak munaka
lagerem mu awuk ko baluko? Mena.
- 9 Kari ngualara mu ka den ningo me manaruko,
mu awuk,
nu nika ikia sinar yawara ko den mu tauk ale den
kolara te bitirukko.
- 10 Girakala girigir alo ali ko tom beteman umu me
baruku ale sarumur,
agi kuriang nungumik bitua mena mu nunga
ali me iramuruko,
- 11 mu awuk, nunga Bitua Kari bo bagoso tala, mu
sokel aora biya;
se nunga atumu sanguk ale tawun biya kerak
baluko.
- 12 Kiti guruga ko den gemang tui ale ikia
sinar ko den ko degewa gurugu se lagerko.
- 13 Bu te kuriang nukum tagira ko munan mu me to
ilupko;

memek bitiruk se nukum tagir mu me
kuerukko pa!†

14 Bu te nukum tagir mu ni kuera mateng ko lage
te bataguru toko.

15 Aga namar, ni ikia sinar ago lager,
mu ani ni ko ko angamang amilmil ago la-
garikko;

16 tom den ningo se diram mu kiring te
aratuk mu, ani angamang motam lilim la te
amilmilarikko.

17 Ni memek betera alo nunga kiwem
memek umu arik ale ko motam welang
me tairukko; ni pempem la Yawe bowa ningi la
bagerko.

18 Nunguningta, ni uwuta bita lager mu
ni tom pempem daiga bagara ningo mu arik
ale ningo la lagerko.

19 Aga namar, degewa gurugu ale ikia
sinar ago la бага se, munan lage diram mu la
karo tui se lagerko.

20 Yu aora tawun biya nana ko kari alo,
se mel ko nunguning nana ko
nodogotak ko talalam, mu nongorak me
kapeterko,‡

21 mu awuk, nuna anira geraga te nama
kituwura amon, ale nungumik mel
mena ko бага se guang karur ago se

---

† 23:13: Kuriang nunga kiti guruga ko munan: reference saki
Proverbs 13:24 mu te aniso. ‡ 23:20: Yu nana ngualara ko kilek:
Proverbs 20:1; 21:17; 23:20-21,29-35; 31:4-7.

batuwutukam mu nagumonko.

- 22 Ni ka niet, ka bulamaram, mu ko kuring iki ale ka niam garukaruk ta wore me mel yam ko bitarko.
- 23 Den nunguning mu mel yawara, se ninguru sail tagi laga to ale ilukuawurko; uwutatala ikia sinar, kiti guruga ningo, se ikia ningo mu koma suanta tala.
- 24 Kari ningo diram mu ko nuet mu amilmil te lagoso.
- 25 Buta se ni ka niamniet nongomang amilmil nungaruko; ka niam mu amilmil biya tuiko.
- 26 Aga namar, aga den ninguru iki ale amolak la karoko,
- 27 mu awuk, lage luan imet mu mutim bo du biya wore toroman,
se imet ko kari ilak diram me bagara mu yu ko mutim bo kirikirik se du biya wore iwita.
- 28 Nuna tere kari lage luan te yumuram baga se, imet ilak me diram bagara ko munan te kari suen biya nunga maguwuwoso se kapawasan.
- 29 Awiri ikup ago? Awiri noman bataga ago?
Awiri den tagi gurungumu lagoso? Awiri ininga munaka lagoso?
Awiri lot gawir ago lagoso? Awiri motam kuagi guar kiriyam lagoso?
- 30 Mu awiriya mena, kari yu aora tawun biya nasan ale yu aora duap duap no

ari ari geragasan, kari ari borta.

- 31 Yu waen ko diriyam mu agi,
 bagun ningi musuk pagoso mu se,
 degetak luan ningi palenga kaposo mu
 arik ale me motam barasukko!
- 32 Mu awuk, nukum te mu yu mu mot
 memek kuating memek karogo wore iwita
 daongaso.
- 33 Se motam bingok ale taratarong
 kelaguk se dora duap duap arik,
 ale ka ikia ngualaruk se ikia kawel kamin te
 tairukko.
- 34 Agi ni nimi ko iki mu ni gagi tuagu biya
 te dal biya bo ko gul te taga anirem ale ani-
 wasam iwita ikiko.
- 35 Ale iwita baluko, “Nuna aninga
 usagaman bare ani me memek taem!
 Nuna aninga moman bare ani yaman me ikiem!
 Se ani amaru te barasik ale yu bo karogo arigeek
 ale naikko ya!” meko.

24

- 1 Kari memek nunga kiwem memek
 mu ko me gemang barasuk se nongorak nimi
 giko negerko;
- 2 mu awuk, nononga nongomang mu kager ko la
 aniso;
 se nuguring mu ikup ko munak karogo terong
 mam.
- 3 Ikia sinar te kawam bo kalo ale ko
 ngatalek aora bibiya mu ikia nunguning
 te bangaru bangaru karogo namarko;
- 4 ale ikia ningo te meltutuk balayam

yawara yawara mu ko galung tugu tugu
karogo namarko.

⁵ Ikia sinar ko kari mu ko sokel aora
biya, se kari ikia ningo ago mu sokel iru iru
giso.

⁶ Buta se kager ko namar ale marirerko
mu, ni kiti guruga ko den se den
sangam kari sinar nongote gi ale asele kager
ko namarko.

⁷ Kari ngualara mu ikia sinar taukko ikup biya;
buta se kariimet biguwura biya ningi den bo
ta me balukko.

⁸ Ikia memek balu nunga ko kari mu nup
betemon ikup memek ko kari supuling ma-
monko.

⁹ Ikia memek kari supuling aora biya mu
balu nungurso mu memek;
se kariimet mu awiriya ikia sinar ko
den ko doleng saposu mu ninguru biriruwu-
san.

¹⁰ Ni ikup kam ningi durdur lager, mu ni kituwura
se sokel mena!

¹¹ Kariimet nungumik den mena nunga
momon se kuemonko nongorak namawomon
mu,
nunga bataguru to ale nunga ilup se me
nunga momon se kuemonko.

¹² Bare ni balu, “Arikko, ana mel umu me ko
ikiman,” ma balu, bare Kaem
kariimet gomang motam tuati ikiwara mu ka
kawel mu me ikiok i?

Nu nika bitaruwara mu am kuluru i?
 Se nu kariimet suen la nunga munan
 betesan mu koma diram la me nungaruk i?

13 Aga namar, ni honey sang noko;
 mu mel ningo, ni kamili te kau to mu yaman
 nuam ko ikiko.

14 Uwutatala, ikia sinar mu gemang motam ningi
 bitar mu yaman nuam;
 ni to ale ilup mu, maingte ko ningo ari se lager
 se uwutata ka sangaru se lagarukko.

15 Kari memek bo kari ningo diram bo
 memek tuokko, ko kawam duap te yumuwoso
 uwuta me bitar,
 ale ko kawam digo lilim me maguwurko.

16 Mu awuk, kari ningo diram mu tom 7
 ko ta dagulok bare am barasuwurukko,
 bare kari memek ikup te daguloso mu dagula biya
 daguloso.

17 Kari ni kerak bitawara mu dagulok mu
 ni me gusir agi, suwik motam atumok
 ale taguruk mu ni me amilmilerko.

18 Ni uwuta bitar mu Yawe ni kerak me
 amilmilaruk, ale noko gomang memek
 kari mu kumik te mu kutuwu saparukko.

19 Ni kariimet memek mu ningo la bagasan
 mu ko me gemang dagulokko,
 ale nunga mel ningo ningo karogo
 bagasan mu ko me ikia ka morukko,

20 mu awuk, kari memek mu nunga
 bagara aolak bo maiya biya mena,

se nunga galep mu tairate la iri palagukko.

²¹ Aga namar, Yawe se king nobowa ningi bagerko, ale awiriya nongorak barimawoso mu nongorak me kapeterko.

²² Mu awuk, Yawe se king ilak memek biya bo nungumik te betemonko, se ikup nuna tamonko mu ko memek aguwaya mu awiri ko ikiokko?

Ikia sinar ko bala saki

²³ Bala imi betela ikia sinar ko bala saki:

Den ariga kam te nimi kema ko me nguangerko, diram la baluko.

²⁴ Awiriya kari bo memek beteram ta wore manarso, “Ni kari ningo diram,” maso, mu kariimet kumik ko bala memek balmon, se sor suen biya mu nubiring tumonko.

²⁵ Bare awiriya kari memek beteso mu diram la ko memek koma ikup tuso, mu nup ningo se den ningo kumik ko kaparukko.

²⁶ Tiran yawara ilu yasara ale gemang kua kapara iwita, den koma nunguning la se diram la balu kisa mu ni gemang kua kaparukko.

²⁷ Matangi ko ura gek am tala nunguru sapar, ningam asuru asele, kawam kaloko.

²⁸ Kawel ko munan te ka bo den te ipi me bitar, agi kiring te den kawel bo me ta aratukko.

²⁹ Ni balu ale “Kari umu munan agate

beteram uwutatala kote bitirikko,” ma me baluko.*

- 30 Ani kari gagor mu ko ningam duap
karem ale arigem, ale ko waen ningam mu
karogo arigem,
kari mu kumik ikia bo ningo mena.†
- 31 Mayang kore ago mu se sum barasam sor ira
saparam;
se ko ningam ko kar mu parasaram ale ka-
param aniram se arigem.
- 32 Ani anapeya arigem mu ko iki gurugem
ale mel arigem mu munan bo aga kausam:
- 33 Mu iwita, katir la anira ko munan,
namotam kilikilok ma ko munan,
se nagiting patutumu saen ko betera ko mu-
nan mu te,
- 34 kimik mel mena, kituwura bagara ko
munan mu tere kari iwita tairuk ka
maguwurokko.

25

Solomon ko proverb saki

- 1 Imi Solomon ko ikia sinar ko den saki, Judah ko
king Hezekiah ko kari den imi ilu biguwu-
man ale batagorman.*
- 2 Kaem kota ko ikia te ko mel yumura mu

---

* **24:29:** Proverbs 20:22, Matthew 5:43-45, se Romans 12:17-19 ago arikko. † **24:30:** Gagor munan: reference saki mu Proverbs 6:11 te aniso. * **25:1:** Solomon ko ikia sinar ko den imi mu chapters 25 nama 29 mu te aniso.

bo to iluso ale bo wetang saposu mu ko nup
biya taso;
bare king alo mu mel yumura umu
kupusan ale duap ikisan mu ko nup biya
fasan.

³Taiti kalel biya se gagi naung du biya
iwita, king alo nunga ikia ni me iki saparko.

⁴Silver ko manga kai mu asele, silver kota nama
kererpuruk,

asele ura mel ningo ningo te bitarko;

⁵uwutatala, king ko kari dom memek alo
umu nunga gi waru se asele, king ko ura mu
nama kererpuruk se
munan ningo diram te karukko.

⁶King koma te keta nimi nip me patawur
ale ka sail te noko kari bibiya nunga
kulupik ningi kuwim bo toko me karogo
kaerko.

⁷Nu kota nika manuk, “Iwita tai basuko mauk mu
asele ko;
bare ni noko dom bibiya nongoma te nu
aliti biya ka bitiruk mu dolara ago.

Anapeya motam te arigem mu kawel agi wore ko,

⁸gemang gemang pasak ala biguwura te
me bitarko, mu awuk, den kotam umu
den te ka kiaruk ale dolara kisok, mu ni awuk
bitarko?

⁹Iki paguwura kari bo kote betera mu,
kote namar ale wete yumura la balu aru-
ruwuralko; ni noko dugu duap

- kariimet ningi me balu pagaruko.
- 10 Kariimet ka bo wetang saperem mu ko dolara kisimon se ka nip mu magara biya magarukko.
- 11 Kari munak iki kuawuwa ko tom te diram bala mu, kariimet sangam yawara se lila yawara nungarso.
- 12 Iki sinar kari awiriya due iluso se nu iki karo tuso,
mu kulolo yawara bo gold te nungurman wore dogotak tugumam iwita.
- 13 Worem biya ningi inang gi laga,
degetak garagara ma se yu ipi nana ale gemang kua kapara iwita,
dom kari biya mu ko taling kari kumik gagor mena, diram la bita saposo, mu ko gomang motam kua kaposo.
- 14 Awiriya ko mel ningo ningo ko numi patawuso, ale ko mel sang saki alo nungaruk maso bare me nungarso,
mu nu taiti nuwi marir karogo taiso bare tuwik me kaposo wore toroman.
- 15 Gemang kua kapa se welang karogo munakara ko munan te mu,
kari supuling gomang gurugokko me terong ta wore, gomang motam am gurugokko.
- 16 Honey arik agi mu, ko iki se noko;
tawun biya no mu kapirko.

17 Uwutatala, tom sapa sapa ka bo ko kawam te namar mu terong; bare am taira tairate nama taiwer mu ko ko gago-rarukko.

18 Bo ko kumik ko den kawel bala ko munan mu, kager ko saenang agi baenat agi gatu kore buguyam te daongasan owore toroman.

19 Kari kore yaman ago na no turutuwu lagoso, agi kari suwik lot ago se sanamara aolak ko me terong, uwutatala, diram la me betera ko kari mu ikup kam ningi te ira sanamir, bare ka sangaru turutuwurokko.

20 Bo gomang ikup karogo bagara se koma te amilmil wur iluwa mu me terong; mu ko ikia, kari bo marir birigira ningi iluwa ale ko kumik guang kutuwu sapara agi, gagi iluwa ale yu welang ningi waru kam, yaman tuso.†

21 Kari kerak memek ta wore na ko kueruk mu inang tui se naukko, ale yu ko kueruk mu yu tui se naukko.

22 Uwuta mu, ni tama kaok kaniwara mu nu supuling te awukam yaman tauk ale munan ni kimik te beteram mu ko dolorukko; se Yawe ko koma ningo mu kisokko.‡

23 Saki alo nubiring ko balu balu geraga

---

† 25:20: Romans 12:15-16 ago arikko. ‡ 25:22: 1 Samuel 24:18-20, Matthew 5:44 se Romans 12:14,20 ago arikko.

ko munan mu kariimet nongomang motam
 maguwuso se
 nongoma motam yar daula samamer
 tuwik karogo tai kam karkamonko.

24 Nika imet ining singi bitiruk mu ilak kawam
 ningi bager i? Mena.
 Aratu ale matangi siwik motam atumu bager
 mu terong!

25 Yu ko degetak garagara maso se yu
 nasam ale amilmilasam uwutatala,
 mel bo ko loaga ikia bita lagasam se ko
 den ningo tai laga tai arataso se ikisam, mu ni
 amilmilasam.

26 Kari ningo diram mu munan ningo bita
 taso ale kari memek karo tuso mu
 ko ariga, yu yawara wore lom gege tuguma
 wore iwita.

27 Honey ko dera binga se tawun biya nana mu
 kapi lagerko;
 uwutatala, nip biya ta ko dera binga se
 karogo kaeya lagara mu dagulu paraserko.

28 Awiriya kota ko kiwem ninguru me
 bitarso, mu nu ningam bo inang ago
 lilim aniram se ko kar parasaram kaparam iwita
 bagoso.

26

Kari ngualara ko munan

1 Kari ngualara mu anapeya awuk mam bare ko
 nup biya taukko?

Nup biya tua mu ais muguri worem biya ningi
dagulu kam,
agi worem tom te tuwik ngual kasik kapara iwita,
se munan mu diram mena.

² Kari bo memek bo me betera bare am
ipi magara namarukko bala memek bala, mu
am balu te kolerko;
inangnang daiga kuwim mena se binga
lagoso iwita, bala mu binga lagarukko.

³ Horse mu wip te moar se lage taukko;
se donkey mu mayang sumulak te mu tagir se
aolak taukko;
bare kari ngualara mu tam te susuru bataguru
asele ko ikia sinar taukko.

⁴ Kari ngualara ko munak ngualara mu te ilak me
garerko.

Sinar toko! Ni nu iwitatala aratu bore ko!

⁵ Kari ngualara ko bala ngualara mu,
koma diram la balu pagaruko;
mena, mu nu numi ikiok nu kari sinar bo iwita
ikiok ale
kota numi kulok bore ko.

⁶ Kari ngualara den tua se karogo nama
saki alo nungara, mu ni kete nimi memek te
betera iwita;
se ko ikia mu ni keta siwik bataguru
saperem, agi mel bo no kuera wore naem
iwita.

⁷ Kari ikia mena mu proverb ko den
balso, bare awuk ningi saonga taukko?
Mu nu kari bo suwik tilital se gurati gurungumu
lagoso iwita.

⁸ Kari ngualara nup biya tua mu ko ariga
daga wol pisi tagi laga bita ta, bare
daga gotek me aratu namoso wore iwita.

⁹ Kari ngualara kuring te proverb arataso mu
kumik ningo bo mena;
nu ko ariga kari yu naso ngualoso ale
tam kore ago wore iluso se kuting atumuso
iwita.

¹⁰ Kari dom biya mu kari ngualara agi,
kari murum kuwim karogo geragawara,
mu nunga gi ura te nunga awuso,
mu ko ariga, kari daga gotek ngual ngual
tagiso ale kariimet te ngual ngual nunga moso
wore toroman.

¹¹ Kausik bo kapso ale aking ko kapara
naso iwita, kari ngualara mu ko kiwem
memek mu gira awom la beteso.*

¹² Ikia mena ko kari bo kota numi balam
nu ikia sinar ago mam se arigem e?
Ikiko! Kari ngualara mu saonga taukko lage katir
karogo;
bare kari ikia mena mu saonga taukko lage bo
mena.

Kari gagor ko munan

¹³ Kari gagor mu balso, “Lion bo lage te
bagoso, lion mu lage karowoso!” maso,
ale ura mena kawam ningi la baga lagoso.†

¹⁴ Songkuring sapsan se namoso taiso
iwita, nu ko anira kuwim te titimam
baga se, beta sang guruga katir la, aking
sang guruga katir la ma se aniwoso.

---

* **26:11:** 2 Peter 2:22 ago arikko. † **26:13:** Kari gagor ko munan:
reference saki mu Proverbs 6:6 te aniso.

- 15 Kari gagor mu tawir ningi inang
tauikko kuting garukuso;
bare inang patawuruk kuring te
bitirukko mu ninguru gagorso!
- 16 Kari 7 mu ikia sinar ago isa koma ningo la
baluwasan mu,
kari gagor mu kota numi ko balso,
noko ikia mu nononga mu kiaram ale kalel
biya aniso maso.
- 17 Kari saki den te nunumi iluwasan se
kari bo am ngual kasik ningi numi beteso, mu
ko ariga,
kari bo kausik taiwoso se dogowa te
iluso ale memek taso wore iwita, nu memek
tauikko.
- Munak ko sinar toko*
- 18 Kari ngualara ko munan ngualara mu,
kari bo gatu kore daong karogo kariimet ningi
ngual ngual tagiso wore iwita.
- 19 Uwutatala, noko munan bo mu, kari bo
mel bo nunguning mena wore ko tiran bo
kursorso se ko gomang ningi nunguning aso, se
udagi aking balso,
“Ah, ani den kolara balem pa!” maso.
- 20 Tama kower mena mu tama iriso;
uwutatala, kari buiring ko bala ko
munan mu mena, mu alis ining ko sokel kua ka-
poso.
- 21 Tam kaok mu kowar biya, se tama kower iluso
ale kaniso;
uwutatala, ining munak ko kariimet

nungumik te, kager mu tama barasukam
barasoso.

22 Kari buring ko bala ko den mu inang yaman
yaman iwita;
se kariimet amilmil te nasan se nutagu ningi
kaposo.

23 Munak welang yawara te bo ko
gemang memek mu kaluwura mu ko ariga,
kani bo ali te nungurman ale mel bo silver
iwita, bare silver nunguning mena, wore te
palunguru beteman iwita.

24 Kari memek mu ko munak welang
welang te ko ikia yumura memek gomang
motam ningi kaluwuso.

25 Buta se kari ni kerak memek mu
yawara karogo munakaruk,
bare me ko gemang ningi nunguning
arukko, mu awuk, nu ikia memek duap duap
karogo bagoso.

26 Nu ko munak kawel mu te ko gomang memek
mu am kaluwurokko,
bare noko munan memek mu wetangaruk se kari-
imet ko ikimonko.

27 Kari bo kari te iluwokko mutim iso,
mu kota ningi dagulokko;
kari bo manga aromemek diruwuso se
duruk luan karoso kariimet nunga morukko
kaposo,
mu manga bo nu irok se kuerukko.

28 Kari den nunguning me balso mu
kariimet nu me nunga kueso, ale ko munak te
nunga maguwuso;
Sinar toko! Kari den welang te kaweloso

bare ko den mu ikup memek tagirokko.

27

Ikia sinar mu bagara aolak kiti guruguso

- ¹ Ni anapeya ukurukse bitarko mu ko me gemang soraguk se kiring kaparukko, mu awuk, ni anapeya aitakta ni kema ko aratukko mu ni me ko ikisam.*
- ² Ni keta nimi me patawurko;
kariimet saki nip patawumonko.
- ³ Manga se saun mu mel ikup ikup;
bare kari ngualara mu gelegele kisa
se gemang magara ko ikup mu, manga se saun
ko ikup kiaram.
- ⁴ Nangamang magara ko kilek mu
kariimet saki nongomang maguwuso ale ikup
nungarso;
bare kari bo terong se ni mena nimi ikia,
ale ko gemang magara, mu ko sokel mu kalel
biya nunguningkiri.
- ⁵ Bo ko memek wetang te la kua tui se maona mu
kiwem ningo;
bare kua tui se ko memek kaluwu lagara mu me
sangukko.
- ⁶ Ka tiran yawara mu ka memek wetang
te la ka manuk se lot kisu kam ko yaman ikiko,
bare mu ka sangukko;

---

* **27:1:** Matthew 6:34, Luke 12:20 se James 4:13-16 ago arikko.

bare kari ni kerak memek mu den
amilmil kisok ale gira awom ka yasi la-
garukko, bare mu ko sinar toko!

⁷ Kari na ko me kueso mu, na ningo ta wore am
merukko;
bare kari na ko kueso mu, na aguwaya ta wore am
naukko.

⁸ Ni ka wonong betesam ale awar
lagasam, mu nika ariga inangnang bo ko sin-
gir beteram ale lagoso iwita.

⁹ Mel siring yawara yawara mu gemang motam
amilmil tuso;
uwutatala, ka tiran yawara gomang
motam lilim te den sangam kisiso mu gemang
motam patawuso.

¹⁰ Ni ka tiran yawara, se ka niet ko tiran
yawara, mu me nunga bitarko;
tom ikup arik ale ka launuria awar
bagamon mu ka tiran pingi bagoso mu am ka
sangukko.

¹¹ Aga kuriang, ikia sinar karogo lager se
ani angamang motam amilmil te lagarikko;
se awiriya aninga balu maguwurok, bare ani
amilmil te la koma balikko.

¹² Kari sinar mu ikup ari se mu, numi tagi bata-
garso ale kia kaposo;
bare kari sinar mena mu ngual kasik
geraga nama ningi kaposo ale memek arigiso.

- 13 Kari bo ni ninguru me ko ikia agi mu,
nika manga mel agi mu yam ngual me tuiko;
ni gir ale noko guang ningo bo to ilup asele mel ko
balso mu tuiko;
se nu ko guang mu ko negeruk ale pasak tairuk ko
ikup kutuwurokko.
- 14 Tumong biyala kari sail ago turomola
yawara tua, mu nu iki paguwurok ale
ni gemang maga se manem i maukko.
- 15 Kari bo ko nuwus kore korang ining
singi ago mu, tuwik tom te bom
gogong te tuwik pok pok ma laga kam.
- 16 Kuring kaloko maona mu, marir kiting
te iluwa ko karogo kaeya laga kam,
agi oil kiting tuagu ningi iluwa ko karogo
kaera iwita.
- 17 Ain te ain palungursan;
uwutatala, kari nunumi kasursan.
- 18 Awiriya tam fig ko sinar taso,
mu ko nunguning sang gi naukko;
uwutatala, awiriya ko kari dom ko sinar
taso, mu koma nup ningo taukko.
- 19 Yu ningi tatagasam ale yu ningi kema motam
arigisam uwutatala,
kari ko munan mu ko gomang motam wetang
saposo.
- 20 Magara kuenera se kuera mateng

kariimet kuesan mu nunga lakuso, bare bo
 karogo ko yam aiwoso;
 koma suanta tala, kariimet nanga
 namotam mel suen la ari saposo bare tom bo
 te me kuring arataso.

²¹ Gold se silver nunguning agi buawen mu ko ikia
 ko mu,
 tama kowar biya wore ningi kaisan ale asele
 ko ikisan;
 bare kari bo bala ningo kumik ko balu
 ale mel tui, se nu aguwaya koma
 ko bitiruk, umutang te ni kari umu kari aguwaya
 mu ko kiwem ikiko.

²² Ni supuling lagara ko kari mu kanga ko
 manga te ita parusuwur, agi tapiok iwita irir,
 bare ko ngualara mu me ta kutuwu saparko.

Ka melmasak suen la bitaru, ura te bitar se ka sangukko

²³ Ni ka sipsip se ka goat aguwaya
 bagasan mu ninguru nunga iki ale ninguru
 nunga bitaruko;

²⁴ mu awuk, mel ningo ningo ilu
 biguwurem mu ura tui se iru me gi, mu nama
 menarukko;
 se ka nip ningo mu am menarukko tala.

²⁵ Ka sipsip goat nunga na ko, sirsir bataguru
 bolala awur se iru aragukko.

²⁶ Se sipsip mone batutumur gi ale ka guang te
 nunguruko;
 ale ka goat sang dier ale manga to ale aking ali
 iru te dierko.

27 Se ka goat sang mu nunga amin itup,
 ale ni ka imet kuriang ago no se,
 sang ka ura imet alo nungaru gurugu se na-
 monko.

28

Supuling alo nunga bala saki se den saki karogo

¹ Kari memek mu kari bo nu me
 karoso bare am kota nguangoso nagu lagoso;
 bare kariimet ningo diram mu lion iwita sokel
 ago bagasan.

² Ali sor bo ko kariimet nunga supuling
 nongorak tagi gurungumusan ale nunumi
 pagorsan mu te supuling iru iru aratasan;
 bare ikia nunguning se ikia ningo ko
 kari mu kariimet munan te la nunga bitarso
 se ningo la bagasan.

³ Kari supuling bo kariimet kituwura nunga bita
 maguwuso mu,
 tuwik ikup biya sokel karogo kaposo ale
 inang sarumu warso wore iwita.

⁴ Kariimet munan den nubiring tusan,
 mu nuna kari memek nungumik ko bala
 ningo balsan;
 bare awiriya munan den karo tusan,
 mu nuna kariimet memek nunga memek ko
 sokel karogo kapasan.

⁵ Kariimet memek bitawara mu nuna
 munan diram la betera ko nunguning me ik-
 isan;

bare kariimet Yawe karo tui lagasan mu ninguru
ko ikisan.

⁶ Kituwura baga se kimik den mena mu
yawarakala;
mel suen biya ago baga se diram la me karo
tua mu memek.*

⁷ Kuriang munan den karo tuso,
mu kuriang ikia sinar ago;
bare kuriang kariimet ngual kasik
lagasan mu nongorak numi giso,
mu nu nuet gomang motam ikup tuso.

⁸ Awiriya manga biya te taukko ko marir
manga kalel biya beteso ale taso,
bare ko memek mu koma, ko manga mu
geragoso ale kari bo munan ningo karogo mu
kote namoso, se nu
kariimet kituwura te nunga sangarso.†

⁹ Awiriya munan den me karo tuso, mu
Yawe noko guranek mu biriruwuso.

¹⁰ Awiriya kari te iluwokko mutim i
beteso ale kari diram umu kulurso te
ilak namoso, mu kota ningi daguloso;
bare awiriya kumik den mena mu koma yawara
taukko.

¹¹ Kari kumik mel suen biya karogo mu

---

* **28:6:** Nangimik mel ago bagara: 28:6,8,11,20,22,25,27. Refer-
ence saki mu Pro 10:15 te ago aniso. † **28:8:** Marir manga betera
ko bala saki: Exodus 22:25; Deuteronomy 23:20; Psalm 15:5.

kota numi ikiso mu nu ikia biya karogo iwita
 ikiso;
 bare kari kituwura ikia sinar ago mu
 kari mu ninguru ari kutuwuso.

12 Tom kari ningo diram mu nama
 sanamasan, mu amilmil biya kaposu;
 bare tom kari memek alo nama
 sanamasan mu kariimet nama yumu
 gilingisan.

13 Awiriya ko memek duap saguwuso,
 mu molak me maiso;
 bare awiriya ko memek duap balso ale
 giris palagoso, mu ko memek mu mena
 namoso se ningo la lagoso.†

14 Awiriya Yawe bowa ningi baga lagoso, mu
 amilmilarukko;
 bare awiriya gomang motam aora biya mu
 ikup arigokko.

15 Kari supuling ko kiwem memek, mu ko
 kariimet nunga bita maguwuso se nungumik
 saonga mena;
 mu ko ariga lion memek niawoso agi
 bear daong ko geragawoso mu iwita.

16 Kari supuling kawel munan te se ko
 sokel te kariimet nongote melmasak
 giso mu nu kumik ikia ningo bo mena;

---

† 28:13: Psalm 32:3-5; Psalm 51; 1 John 1:8-9.

bare kari supuling lage memek te mel gia mu ko
me kueso mu
tom maiya biya ningo la bagarukko.

17 Awiriya bo moram se kueram mu
butata ikia moa lagaruk se yumu geraga laga
kua namarukko;
kariimet bo nu me ta sangukko.

18 Awiriya ko bagara aolak diram la mu ningo la
lagoso;
bare awiriya ko munan daedel mu tairate maga
namarukko.

19 Awiriya ko ali te kuting gege naguso,
mu nu na inang mel terong la kapa tuso;
bare awiriya ikia kawel karo karo bola
pala lagara, mu nu kumik mel mena, ki-
tuwura lagarukko.

20 Kari awiriya munan diram karo tuso,
mu marak ningo suen la karogo terong
bagarukko;
bare awiriya mel suen biya gemarukko
gomang ani lagoso, mu memek taukko.

21 Ikup guyak ariga kam te, nanimi
nangama ko nguangara ale kawel te nanimi
saonga mu kiwem memek;
bare kariimet sang bread biling te
tamonko kiwem umu bita gilingisan.

22 Kari ko mel suen la ko igek se mel
suen biya gemarukko gomang ani

lagoso, mu kumik mel mena kituwura
 bagarukko tom kulukumu iram mu me ari
 ikiso.

²³ Awiriya bo ko memek kasurso, mu maingte
 amilmil biya taukko;
 bare awiriya den kawel te kari gomang
 naso, mu maingte nup memek taukko.

²⁴ Awiriya nuamnuet nunga kulurso ale nongote
 melmasak giso,
 ale numi por kaloso ale balso, “Munan
 mu ningi memek bo mena,” maso,
 mu nu memek ko memek aromemek beteso.

²⁵ Kari mel suen biya ko igek, mu ko
 munan mu te ining singi kager tagi kariimet
 ningi beteso;
 bare awiriya Yawe te la ira sanami lagoso mu
 ningo la бага lagarukko.

²⁶ Kari kota ko ikia te la ira sanami
 lagoso, mu kari ngualara;
 bare awiriya ikia sinar ko munan te
 lagoso mu memek bo me arigiso.

²⁷ Kari kariimet kituwura mel nungaru
 lagoso, mu mel bo ko me tukunangarukko;
 bare awiriya nungarki daleluwu lagoso,
 mu bala memek kumik ko balmonko. §

²⁸ Kari memek mu kari supuling ko

---

§ **28:27:** Kariimet nungumik mel mena nunga saonga: Pro
 11:24-26; 14:20-21,31; 19:17; 22:9; 28:27.

aratasan, mu kariimet nama yumu
gilingisan;
bare tom kua gilingisan, mu kariimet ningo
diram mu sor ira gilingisan.

29

Yawe te ikia sinar ago laganakko

¹ Kari ko memek kasuru lagasan bare am do-
gowa sisi lagoso mu,
kam me maiyuk se memek kumik nungera mena
mu arigokko.

² Tom kariimet ningo diram kuwim gi gi
namasan, mu amilmil biya kaposo;
bare tom kari memek alo nama
sanamasan, mu niara kikira biya sor ereso.

³ Kari ikia sinar ko kua lagoso mu nuet amilmil
tuso;
bare awiriya lage luan imet nongorak
nagu aratu lagoso, mu ko manga mel suen
biya waru saposu.

⁴ King diram la betera ko munan te sor
bitarso se gek am aora la aniso;
bare king kariimet nongote manga gira
agowom la gi lagoso, mu sor parusuwuso
maguwuso.*

⁵ Munan memek betera ko kari gomang

---

* **29:4:** Samuel Israel alo munan imi ko sinar den nunga
maanam: 1 Samuel 8:11-18.

kuluka ko den mu, dagarok memek kira bita kam.†

⁶ Memek betera ko kari mu ko memek umu dagarok iwita taliposo;
bare kari ningo diram wur iluwok ale amilmilarukko.

⁷ Kari ningo diram mu, diram ningo la kariimet kituwura nungumik te betera mu ko sail tagi lagoso;
bare kari memek mu uwuta me beteso.

⁸ Ikia sinar suwik sapara ko kari alo mu kariimet ngual nungarsan se wonong tuagu ningi kager pagoso;
bare kari sinar alo mu nongomang memek ko munan biriruwu gilingisan.

⁹ Kari sinar bo munak te kari ngualara mu ilak aratukko,
bare kari ngualara mu gomang magaruk se sail sail te baluk ale bala umu te ningo bo me aratukko.

¹⁰ Kari nuguting gue ago mu, kari munan diram la bita lagoso mu me ta ko kuesan ale nunga momon se kuemonko lage kupakan.

¹¹ Kari ngualara mu ko gomang magara mu tama iwita pagoso;
bare kari ikia sinar ago mu ko gomang

---

† 29:5: Gomang kuluka ko den: Proverbs 2:16; 7:5; 26:28; 28:23.

magara mu ninguru kiti guruguso.

12 Kari dom biya pempem la den kawel
ko dogowa gurugu lagoso, mu ko
supuling alo nu bowa ningi mu kari
memek ko aratu sapamonko.

13 Kari kituwura ta se kari nu bita
maguwuso mu ta, nuna wete mu
Yawe nomotam nungaram ale marak nungaram.

14 King bo kariimet suen la ningo la
nunga beteso uwutatala kariimet kituwura
nunga beteso, mu nu
kam maiya biya king ko lagarukko.

15 Kuriang ko memek te kausa ko bu mu ikia sinar
kuriang tuso;
bare kuriang katir me due iluwa mu nuam
gomang ikup tuso.

16 Tom kari memek kuwim gi gi namasan,
mu kiwem memek karogo la sokel taso;
bare tairate kariimet ningo diram mu
nomotam te dagulu namamonko.

17 Ka namar kiti gurugu se noko kiwem mu ge-
mang lila kisokko;
nu gemang motam amilmil tuokko.

18 Tom prophet alo nunga nuguring te ko den bo
me arataso,
mu kariimet am ngual kasik namasan;
bare awiriya Yawe ko den karo tuso mu
amilmilarukko.

- 19 Ni ka ura kari due toko kiring te la me
manaruko; nu nika den ikiok, bare me
karo tuokko; bu tua mu nu sangukko.
- 20 Kari ngualara ma balsan mu saonga taukko lage
katir karogo.
Bare ikiko! Ngual kasik munakara ko
kari munakoso mu saonga taukko lage bo
mena.
- 21 Kari dom bo ko ura kari gotektir la mel
kasik biya te kuring la karo tui lagoso,
mu munan umu te maguwuram se
maingte gomang bataga tuokko.
- 22 Kari ko gomang motam magara tairate
mu, memek suen biya beteso, ale
ining singi tagi kariimet ningi beteso.
- 23 Nanimi patawura ko munan te nup memek
tasan;
bare nanimi karogo kapara ko munan te nup
ningo tasan.
- 24 Tere kari ilak nimi gi se atumu sangaru, mu ni
keta nimi maguwusam;
mu awuk, den te ka betemon bare ni ninguru
duap saguwurko.
- 25 Ali imi ko kari ko nguangara mu dagarok iwita
ka taliposo;
bare awiriya Yawe te la ira sanami lagoso, mu
terong la lagoso.
- 26 Kariimet suen biya mu nunga supuling

nongomang motam tamonko karogo kaeya
lagasan;
bare ninguru ikinakko, Yawe kota
suanta kote diram la tutera ko munan taiso.

²⁷ Ningo diram la betera ko kariimet mu
memek betera ko kariimet mu ninguru nunga
biriruwusan;
uwutatala, memek betera ko kariimet mu
ningo diram la betera ko kariimet mu
ninguru nunga biriruwusan tala.

30

Kari Agur ko bala saki

¹ Imi kari Agur, Jakeh ko namar, ko bala sang. Nu
den imi Ithiel se Ucal iwita nunga maonam:

² “Ani am kari ngualara bo nunguningkiri,
ani kari ko iwita ikia me taem.

³ Ani ikia sinar ko den ko katir me sinarerem,
ale Doleng Suan mu ko ikia ningo bo aningate
mena. ⁴ Kariimet i bo duruk uningi nama
tarigiram ale aking tai kaparam?*

Kariimet i bo marir kuting tuagu ningi ilu-
wokko terong?

Kariimet i bo gagi lilim la guang bo te ilu kalokko
terong?

Kariimet i bo ali imi lilim la ko duap ago
nungam se aniso?

Nina ko nup ikisan agi mu aga maonalko,
ale ko namar ko nup ago aga maonalko!

---

* **30:4:** John 3:13 ago arikko.

5 “Kaem ko den suen la mu arigiman am nunguning se diram la;
awiriya nu kote nagu namasan, mu nu nunga karem se nunga kaluwuso.

6 Noko den bo me ta ka ikia te kunasirko;
mu awuk, nu ining kisok ale ka kawel mu wetang saparukko.†

7 “O Yawe, ani me kua namasam la, ni mel ilagala ani aisuko ka isarsam:

8 Aga sangaru se den nunguning la balik ale kawel munan mu abiring tuekko;
ani aga sangaru se angimik mel ago bagarikko me balsam,
agi aga sangaru se angimik mel mena bagarikko me balsam tala,
bare aga sangaru se ningo la бага se lagarikko.

9 Ani mel suen biya ago бага se mu,
ni Yawe abiring kisek ale mel yam ko ka balik bore ko;
agi angimik mel mena бага se tere naik ale ni aga Kaem nip maguwurik bore ko.

10 “Ura kari bo ko dom koma te me balu maguwurko,
mu awuk, ura kari mu bala ikup kimik ko baluk se ni mel umu nunguruko.

11 “Kuriang saki nunga nonet bala ikup nunga manorsan, ale nunam alo den amilmil me nunga manorsan.

12 Kariimet saki nuna nunumi arigisan mu

---

† 30:6: 2 Timothy 3:16; 2 Peter 1:20-21; Revelation 22:18-19.

nuna nungumik ikup mena ma balsan,
bare nuna memek biya ago bagasan.

13 Kariimet saki nuna nunumi patawusan
ale nomotam kualala kualala la loagasan.

14 Aking kariimet saki mu kausik diwang
nogore daong karogo memek iwita,
kariimet kituwura nungumik saonga mena
mu nunga moa batutumu namonko iwita ger-
agasan.

15 “Mel suen biya ni la bowa tuguma ko munan mu
nanawusari ilagala:
bo ko nup mu Aisuko, se bo mu ko nup Aisuko
tala.

Uwutatala, mel 3 agi 4 imi terong mam
ma bala me ikisan, bo ago ko bala mu la
ikisan:

16 Bo mu kuera mutim,
bo mu imet kuin sisira se kuriang ko nia
lagoso,
bo mu ali garagarayam yu ko nia lagoso,
se bo mu tama gigip kumik ira mena.
Mel 4 imitang mu terong mam bala me ikisan.

17 “Awiriya nuet ari daleluwuso,
agi nuam ngata tuso,
mu kari uwuta mu ilak nama sapara se
taraga sengkasik mel taimon ale
motam kuagi atumu namon ale kumik guang
batutumu namonko.

18 “Mel 3 agi 4 imi mu am mel duap bo
nunguningkiri, se ani ko iki saparikko me
terong:

- 19 taraga ko munan taiti gomang te mu,
mot ko munan manga awote mu,
dal gagi biya awote ko munan mu,
se kari imet ilak anira ko munan.
- 20 “Imet kari ilak diram bagara mena ko
munan mu, kari kigilik ilak tere naso
ale numi nungurso ale balso, ‘Mel bo
ningi memek mena,’ iwita balso.
- 21 “Munan 3 agi 4 imi arataso mu memek biya se
ali wanara ko kaposo:
- 22 Ura kari yam king kuwim taso,
kari ngualara wore kumik ko na inang suen
biya,
- 23 ari mera imet bo laga, mena ningi kari taso,
se ura imet ko dom imet kuwim taso ale ko
dom kari mu ilak naso giso.
- 24 “Ali imi te mel gotektek ilagala ilagala
imi anisan, nuna gotektek nunguningkiri, bare
ikia sinar ago:
- 25 Madidir mu nosokel gotektir, bare
nuna tom udagi inang mena mu ko
iki kam inang gi bolala awu gilingisan.
- 26 Se madar mu betela nosokel gotektir,
bare nunga singir mu yumura te
nunguningkiri te kalo gilingisan.
- 27 Se locust mu nungumik king mena,
bare nunga paoga paoga te nunumi

- nogowom kaora la binga gilingisan.†
- 28 Se makina gotektek mu kiting te am
ilupko terong, bare nuna king ko
kawam ningi agotala baga gilingisan.
- 29 “Mel 3 agi 4 imi yawarakala se sokel ago aolak
ilusan:
- 30 Lion mu mel aora bo tala, mel bo noko aolak me
siruwuso;
- 31 se tarak anumang se goat anumang mu
nusupuling patawusan ale aolak ilusan;
se king mu wuli karogo ko kager kari nongorak
namoso.
- 32 “Ni ngualara kilek beterem ale keta nimi
patawurem,
agi memek bitarko ikia nungem mu,
kiting karogo tarigi usir ale ikia toko!
- 33 Mu awuk, ni bulmakau ko amin kiri
guruguwer, mu pakongaruk ale butter ko ger-
agukko;
ale kuamuru ita, mu gue kaparukko;
uwutatala, ni kari saki nongomang maguwur,
mu kager barasukko.”

31

King Lemuel ko bala saki

- 1 Imi King Lemuel ko bala saki ko nuam kausam:
- 2 “Ikiko, aga namar! Ni ani atagu ningi

---

† 30:27: Locust nunga ariga mu kituwurek iwita, bare motam aromemek bengesan ale tai sor bo te dagisan mu tom suanta ningi tam gawa am menawu sapanan.

bilangerem; ni aninga guranek ko nunguning.

Ni ninguru ikiko!

³ Ni imet nungumik te nimi me saparko,
imet uwuta mu king suen biya nunga
maguwuman.

⁴ “O Lemuel, ikiko! Yu aora nana mu
king alo nunga munan mena;
yu aora nana ko kaera mu
supuling alo nunga munan mena.

⁵ Mu awuk, nuna yu aora namon ale
munan kaloman wore nungamili saparuk se
kariimet kituwura alo
nunga bita maguwumon bore ko.

⁶ Yu aora mu, kariimet kuemonko
negawasan agi, kariimet ikup bibiya
nunga iramuram se anisan wore nunga mel.

⁷ Namon ale nunga yaman se nunga ikup ko
nungamili saparukko.

⁸ “Arikaya kituwura se nongota nunumi
sanganmonko me terong mu nunga
sanganruko.

⁹ Kituwura alo nunga bitua ko munan
diram la ko, sokel karogo balu ale nunga san-
garuko.”

Imet ningo ko munan

¹⁰ Imet ningo nunguningkiri ninguru
ariga ale ta mu mel yawara nunguningkiri;
imet uwuta mu diamond kiaran.

¹¹ Se ko kuari ningo diram la ko iki lagoso,
ale mel ningo bo ko me tukunangaso.

- 12 Nu pempem kuari kote ningo la bita
lagoso, ale memek bo kumik te me beteso.
- 13 Nu kuting kiwol nuam, se sipsip mone
se mel saki karogo giso ale guang mel
se siru samer duap duap nungurso.
- 14 Nu dal biya awar inang gi laga karogo taiso,
iwita beteso.
- 15 Nu tumong biyala barasoso ale ko
kari, ko kuriang, se ko ura imet lilim nunga
inang nungurso.
- 16 Nu ali bilik ko iki guruguwa dia taso,
ale ko manga nukum mu te waen ningam
aguso.
- 17 Nu imet sokel ago, se ko ura suen la sokel ago
bita lagoso.
- 18 Noko diara guruga ninguru ko sinar taso ale
manga terong taso; ale tirom karogo la ura
iluso.
- 19 Noko kuting mayang te irukokko mu guyak.
- 20 Nu kariimet kituwura se mel ko
tukunangawara mu nunga sangaru saposo.
- 21 Marir birigira ko kam ningi mu nu me
ikia moso, mu awuk, noko kawam
digo ko kariimet guang nungumik te eremonko
mu terong la.
- 22 Nu guang anira kuwim te irokko mu
biriso; ale ko guang nagurokko mu
yawarakala nunguningkiri.
- 23 Se ko kuari mu kariimet ko amilmilasan
se nu wonong ko supuling bo bagoso.
- 24 Noko imet mu guang yamel se mayang
nunulan te kaola ko mu nungurso ale diara
kariimet nongorak diaso.

- 25 Noko bagara aolak mu ningo diram se sokel ago;
ale tom taiwoso mu ko anapeya mu ko me ikia
moso.
- 26 Nu ikia sinar ago munakoso,
ale noko kuring te mu diram la kiti guruga ko
den arataso.
- 27 Nu ko kawam digo lilim la ninguru
bitarso, ale gagor munan me ikiso.
- 28 Se ko kuriang den ningo ningo kumik ko balsan;
kuari betela beteso ale amilmil tuso.
- 29 Ale manarso, “Imet suen biya kiwem
ningo ningo betesan, bare ni am nunga kia
saperem.”
- 30 Imet ko munak welang welang mu kawel te am
ka saparukko;
se aking koma motam kumik ko bala mu tom
maiya biya me aniso;
bare imet Yawe bowa ningi lagoso mu nup
biya taukko.
- 31 Buta se ko munan ningo suen la mu ko amilmil
biya tualko;
se biguwura motam te ko kiwem
ningo mu ko karogo la nup ningo taukko.

KAEM KO DEN
The New Testament and portions of the Old Testament
in the Waskia Language of Papua New Guinea
Buk Stat, sampela hap long Buk Song, ol Provep, na
Nupela Testamen long tokples Waskia long Niugini

Copyright © 1985, 2011, 2014 The Bible Society of Papua New Guinea

Language: Waskia

Translation by: Wycliffe Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

    You include the above copyright and source information.

    You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2016-11-07

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files dated 9 Oct 2020

45c04e90-82c9-592e-bfe2-f39dfa146f32